

elemek melegét, csökkentette érzéseink hitelét, a szépség valóságának első kezését s mértékét.

Contemplatioja háttérben elhelyezte Senecát, Plató mythosait s a lángelméjének vértanujává lett Tassot, s az emlékek által Schopenhauer sorain előmlő fény sokszorosan érezhetővé teszi a kényszert, *melynek nyomása alatt szakított az idealismus százados hagyományával, mely az ismeret tárgyában, több és kevesebb sikerrel, a boldogság okát kutatja ma is.*

Schopenhauer az akarat quietismusának csinált belőle paedagógiát, mely nem hogy erkölcsi életszabályok szövetségében képezné ki szép egészszé lényünket, de elbágyaszt s rideg fegyelmével a megsemmisülésre érlel!

ŐSVALLÁSUNK

KISEBB ISTENI LÉNYEI,

ÉS ÁLDOZATI SZERTARTÁSAI.

BARNA FERDINÁND

L. FAGTÓL.

BUDAPEST, 1881.

A M. T. AKADÉMIA RÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

Ősvallásunk kisebb isteni lényei és áldozati szertartásai.

(Olvasatott a M. T. Akadémia 1880. nov. 2-án tartott ülésén.)

I.

Ősvallásunk kisebb isteni lényei.

Ősvallásunk kisebb isteni lényeit tárgyalásban Ipolyi mindjárt a fejezet bevezetésében így szól: »A magyar őshit felsőbb lényekről szóló tudata legélénkebben maradt fenn az eredeti sajátágú tündéri képzetben. Mindaz, mit egyéb mythoszok a különféle felsőbb lények, szellemek, istennők, végzetnők st. ról tudnak: nálunk hitregénk általános tündérekre való képzetében nagyobb részben föllelhető. Hasonlón az istennökhöz: az emberiség, a természet, a föld jóltevő anyáiként jelennek meg, kik a halandókat kegyelve, látogatva, boldogító munka, foglalkozás s művészettel megáldják; majd mint a szellemek, dsinek, perik, féek: az emberiséggel elvegyülve, vagy a végzetnők, moirák, párkák, nornákként: végzetük eldöntik; míg másfelül ismét csupán helyi nymphák, víz, hegy, erdő, barlang, házi és kincsőr és védszellemekként, sőt olykor, mint wichtek, gnómok, szatyrok és faunok: az emberi élet- és alak torzképzeteiként jelentkeznek.«

Hogy mindez a mordva hitregészeti adataival teljesen egyezik, az, előbbi értekezésem után, bővebb magyarázatot teljességgel nem igényel. Láttuk ugyanis, hogy a mordva isteni egyedek magok sem sajátképeni isteni fogalmak, hanem egyszerűen férfi és nőnemű tündérek, a mivel egyszersmind meg van adva a felelet szerzőnknek a 60-ik lapon fölvetett kérdésére: »Vajjon ezen tündérek csupán nők avagy férfiak is? A mese többnyire csak tündérleányokat ért, de említ olykor tündérfiakat is, és ilyenkor ezekhez királyhölgyeket, mint a tündérnökhöz királyfiakat párosít.« Népünk fölfogása e tekintet-

ben is egészen az, a mi a mordváké, hol, mint látók, az istenek — kivévén a főistent — közelebbi érintkezésbe jöhetnek az emberekkel, s mint a görög és római hitregészet istenei is, ők is szerelembe vegyülnek néha az emberekkel. Leszállanak a földre, szép szüzekkel házasságra lépnek s fölviszik magokkal az égbe, a fölök való gyermekek pedig a mordva nép fejedelmei voltak. Alább látni fogjuk azt is, hogy az egyes állatfajok tündérei, kiket [népmeséink »királyoknak« neveznek, szintén férfítündérek voltak. Ezek közül már a »méhkirálylával és jobb-ágyaival« fentebb találkoztunk.

Ezután szerzőnk így folytatja: »Csakhogy tündéri mythoszunkkal ezenfelül még egy sajátos hitképzetet találunk összekötve, melynél fogva regéink és mondáink a tündéreknek egy különös csodás ős-boldogléte, egy aranyhont, tündérországot, tündérvilágot tulajdonítanak, s míg egyfelől a hitrege velök ezen aranykor tudatát azonosítja, másrészt igen jellemzőleg szintén mythoszi tudata körébe foglalja annak a rossz tündérek képletében elmúltát, átkos- és ártalmassá változtát,« mintha csak a mordva mythoszból merített volna. Állításom igazolására álljon itt sokszor említett értekezésemnek egy, annak megjelentekor hely szűke miatt kihagyni kénytelen voltam részlete; a mordváknál ez aranykor megszűntéről ily regét tudnak:

»Az első emberek boldog állapotban élnek vala. Nyájok tömérdek volt. Nem kellett a földet művelni, mivel úgy is ezrével adta a magot. Méhraj minden erdei fában vala. Az emberek mind gazdagok valának s birtoka mindeniknek egyenlő. Az embereket kormányozni »Csám-Páz«, a főisten »Niski Páz« napistent küldötte, a kit »Initse-Páznak« vagyis fiúistennek nevez vala. »Niski-Páz« a földön emberi alakban él vala s az embereket mindenben segíté. Ha valaki megbetegedett: »Niski-Páz« tüstént meggyógyítá; akár esőre, akár száraz időre volt szükség: azonnal megnyerék, mihelyt ez iránt »Niski Páz« megkérték. Az emberek között czivódás, viszálykodás nem vala, ezt »Niski Páz« mind eltávoztatta, faluról-falura járván és az embereket jóra oktattván. De a gonosz Sajtán megjelent egy agg embernek s egy addig ismeretlen volt növénybokrót adta neki, így szólván hozzá: »Ültesd el ezt a bokrot a földbe,

szúrj mellé magas karót, de valahogy meg ne mondd »Niski-Páznak.«

Az öreg engedelmeskedett, elülteté a bokrot s ebből lett a komló. — Ezután ismét megjelent Sajtán az öregnek s megtanítá őt sört és méhsört készíteni, sőt ezenfölül még lisztből pálinkát főzni is. Ebből támadt a részegség, s az ittas emberek elkezdének egymással czivódni, veszekedések, vérengzések, sőt véres csaták is keletkezének. Hiában inté »Niski Páz« az embereket, hogy hagyják el a sör, méhsör és pálinkaivást. Megszűnének rá hallgatni, elkezdék csúfolni, lenézni, sőt még ütni is, s faluról-falura kergeték. »Niski Páz« helyett más főnököt akarának választani. Ebből czivódások, verekedések támadának, mert mindenik főnök akart lenni, s egyik sem akart a másiknak engedelmeskedni. Hiában inti vala őket most is »Niski Páz«. Sajtán ember-alakban megjelent a földön s ezt mondá az embereknek:

»Minek türitek meg magatok közt »Niski Páz«-t. Elakarja veletek hitetni, hogy »Isten fia«, pedig hazudik, csak olyan ember mint más, de sőt még csak nem is jó ember. Nem akar mulatni veletek, sem sört és pálinkát inni, sem több szeretőt tartani: ő csak uralkodni akar.«

Sajtán által ekként fölláztatva, »Niski Páz«-t megfogák, megkinozák, végre megölik. S csak akkor látták át, hogy valóban a »Csám-Páz« fia volt, mert a meghalt »Niski Páz« föltámadott s az égbe emelkedett, ezt mondván gyilkosainak.

»Nem akartatok velem békességben élni, ezután nálam nélkül sokkal rosszabbul fog felyni a dolgotok.«

Alig mondotta ki e szavakat, a nap hétszerte sötétebb lett, a tél pedig hétszerte keményebb, a földművelés is serény munkát kezd vala kívánni, s még akkor is csak kevés termést adott, némelykor azt sem; a marha-nyájak mind elpusztultak, s alig maradt valami csekély rész. Az emberek közötti rend fenntartása és pereskedések elintézése végett »Csám-Páz« az emberek fölé királyokat, ezárokat, fejedelmeket, bírákat s más előljárókat rendelt. Ezeknek pedig olyan hatalmat ada, hogy az embereket rossz cselekedeteikért fogságba tehették, megostoroztathatták, sőt legrosszabb gonosztetteikért halállal is fenyíthették.«

Mint látjuk, a mordváknál a »tündéri aranykor« elenyészte a keresztyén vallással kezdődik; — ugyanez volt az eset a finneknél is, mint erről a *Kalevala* végső runójából meggyőződhetünk.

Ugyancsak a mordva hitregészetben találjuk meg a feleletet szerzőnk ezen további fölvetett kérdésére is, mely műve 66-ik lapján olvasható: »Vajjon azonban ezen bűn- és hálátlanság s az általa elenyészett boldogság és bekövetkezett ellenséges világ végzetszerűleg támadt-e, vagy már elébb az ártatlan, boldogító tündérekkel mintegy a világvégzetet intézve és a mythosz által kifejezett rossz és jó elvének megfelelő dualismus személyesítéseként létezett-e ismét egy neme, sőt egész serege a rossz, kártevő tündéreknek? A néphagyományok így, ellentétve a jó tündérekkel tudják őket.«

Tudjuk, hogy a mordva hitregészetben az »Anyá istenasszony« a főistentől nyert aczéllal való csiholással jó tündéreket teremtett. Sajtán ugyanazt akarván utánozni, minthogy aczéllra szert nem tehetett, fölvetett két kovát a földről és avval csiholta a rossz tündéreket — ördögöket. Fentebb a meglevő nyomokból kimutatám, hogy a dolog pogány őseinknél is egészen így volt, s ezzel az eredeti hitregéi jó és rossz szellemek közötti dualismus eléggé ki van mutatva.

A sokszor említett értekezésemben olvasható mordva hitregészeti töredékek általában a gonosz szellemeket, gonosz tündéreket egyenkint nem említik, sem alakjokkal nem foglalkoznak, és így nem egyeztethetem velük azon kitűnő leírást, melyet rólok szerzőnk mondáink- és meséinkből nagy gonddal összeállított, miszerint »alakjokra közönségesen a szép, ifjú, jó tündérek ellenében rút öreg nők: vas-orrú, mohos képű, orra földig ér, szeme a vénségtől megmohosodott, borzas őz haja feláll, mint a serte, nagy zöld fogait vicsorgatja, poszája ránczos, mint a darázs-fészek (Gaal 4.), lakuk sötét erdőben elhagyott rom, vagy gunyhó — — a vas-orrú bába palotája csupa halálföből épült, közönségesen még egy fő hibázik és a vasorrú bába kárörömmel üdvözli a vándort, »végre, u. m. háromszáz évi hasztalan várakozás után, a háromszázadik főre is szert tehet s palotáját befejezheti« sat., de hogy a mordva hitregészet sem képzelheti őket másképp, mint a hogy ezt a világ

összes népeinél, s különösen a rokon szuomi népnél is (Kalev. 27. 390) találjuk, az nem szenvedhet kétséget. A gonosz tündérekéről szólva, nem hagyhatom itt említés nélkül a valamennyi áltáji népeknél általános volt azon világnézetet, hogy minden az emberiséget ért csapásokat, u. m. járványokat, betegségeket, elemi csapásokat, gonosz szellemeknek, rossz tündéreknek tulajdonították; a nyelvünkön fenmaradt idevágó töredékekből legnevezetesebb a közmondásszerű: »búsuljon a ló, elég nagy a feje«, mely, mint sokszor említett értekezésem 65-ik lapján bővebben kifejtém, a szuomi népnél is folyvást él, s azon alapszik, hogy a búbánatot rossz tündérnek képzelik vala, de a kit a szokásos ráolvasással fekete ló képében el lehet tűzni, s a fentebbi mondóka semmi egyéb, mint ugyanezen szokásos ráolvasás általánosan ismert módja.

Hogy különben szerzőnk e részben is teljesen eltalálta a valót, s különösen, hogy a »vasorrú bába« és boszorkányok valósággal ősmagyar pogány hitregéi »gonosz tündérek«, az a »vasorrú bába« elnevezés »bába« szavából, melynek tündéri jelentésének fölismerése s megállapítása tisztán szerzőnk érdeme, minden kétséget kizáró módon bizonyos.

Itt még csak azon egyezést találok helyén valónak megemlíteni, mit a mordva nép rendelkezésemre álló népmeséiből látok, hogy valamint a magyar népmesékben az emberekkel, erdőbe vetődött vándorokkal az incselkedő gonosz szellemek igen-igen gyakran egyszerűen csak »ördögöknek« mondatnak, a kiken a mesehős, ezeknek együgyűsége miatt, többnyire győzedelmeskedik: egészen így találjuk ezt a mordva mesékben is. A mordva teremtési moncában a főisten és leányának, vagy a mint ők mondják »a nagy uralkodó nagy leányának« ellenese Sajtán és az ő ütötte szikrákból támadott gonosz szellemek, s íme ezek ő nálók az »ördögök«, kik az »Anyá istenasszony« ütötte szikrákból támadott jó tündérekkel örökös harcban élnek. A Sajtán név nyilván mohammedvallású tatár ráhozás folytán támadott. Hogy ily mohammedvallású tatár elemek nálunk sem hiányoztak, ezt ma már seuki sem vonja kétségbe; őseinknek is csak úgy megvoltak a magok izmaelitái (mohammedvallásúak), mint a bolgár mordvák- és cseremiszeknek (baksaiak, marjaiak). Önként fölmerül tehát azon kérdés: a

keresztyén vallás útján jött-e át hozzánk a »Sátán« szó, vagy pedig még az őshazában az izmaelitáktól kaptuk? a dolog azért nem közönyös, mert az utóbbi esetben a »Sátán« névben egy magyar mythologiai egyénnel van dolgunk, a kihez az ördögök úgy viszonylanak, mint ezt a mordváknál találjuk. Annyi bizonyos, hogy a mi mesebeli ördögeink a keresztyén vallás ördögeitől igen nagyon, s különösen a mordva fölfogással egészen egyezőleg abban különböznek, hogy, mint nem az »Istenanya« aczél és kovával, hanem csak Sajtánnak két hitvány kovával való csiholásából támadott rosszakaratú tündérek s már csak ennél fogva is hitvánb anyagú lényeket koránt sem tudják mind saját, mind a mordva népmesék észre s ügyességre, nem hogy az emberekkel egyenlőeknek, de még csak egy vívásnak sem tekinteni; azért van aztán, hogy a rosszakarat soha sem hiányzik ugyan náluk, de az ember mindig túljár az eszökön s kifog rajtok. Ilyen, például, a Reguly hozta mordva mesékből: »Az ezüst fogú lány« (Nyelvtud. Közl. V. I. 10. sz.), a Gaal Gy.-féle gyűjteményben III. k. XXIX. »Ördög leánya«. XXXVII. »Kökény Matyi.« XXXVIII. »A tündérgyűrű.« XXXIX. »A színváltozó királyné.« XLV. »A szerencsés vándorlegény.« XLVIII. »Az írástudó szegény fiu.« LIII. »Halász-mese« sat.

Fentebb látók, hogy az »Anya istenasszony« maga is csak főtündér, minden újszülött gyermek mellé két kisebb jó tündért ad, s ő maga is felügyel reá, tehát három tündér őrökdi minden ember fölött; ha pedig a csecsemő különös kegyeltje az istenasszonynak, gondoskodik a szerencse fija számára külön ingről is (burok), melyet szerzőnk a 341. l. említ, s Kresznerics után az ilyenekről ő is tudja, hogy népünk a »burok«-ban született gyermekeket szerencséseknek tartja.

De a mordva hitrege ama sajátképeni tündérek kivül, kiket az »Anya istenasszony« a kiütötte szikrákból minden mások előtt a végre támasztott, hogy gyermekvédő tündérekké (Ange őzaisz) legyenek, a betegágyasokat szülésközben segítsek és mindennemű baj ellen védelmezzék, a többi kiütött szikrákból még számtalan oly tündért is támasztott, kik az ember kényelmének, javának, boldogulásának eszközzésére vannak

rendeltetve. Sokszor említett értekezésemnek közletlen része különösen még ezeket említi. Minden lakhelynek jutott egy »Kardaszjárko-őzaisz« (udvartündér), a ki a rajta lakó embereket és állatokat oltalmazza, a családban a békét, jó egyetértést és csendességet fentartja, a telek vagyonosságára felügyel. E védszellem lakhelye az udvar közepén egy kő alatti veremben van. Segítségére vannak: »Jurta őzaisz«, a ki a gazdának mindennemű helyiségeire ügyel; »Kjöl-äda-őzaisz« nyírfa kisasszony, a ki a telek nyáját, különösen az »Anya istenasszony« kegyelt állatait: a juhokat, disznókat és tyúkokat őrzi. »Kjöl-äda-őzaisz« alatt vannak a következő házi tündérek: »Angar-őzaisz« a csödőörök gondviselője, »Lisman-őzaisz« a kanczák és csikók gondviselője, »Taunz-äi« vagy »Taunz-őzaisz« a sertések gondviselője. A két utóbb említett kisistenséget különösen kedveli az »Anya istenasszony«, mert a sertések és juhok az ő legkedvesb állatai.

Ezenkivül az »Anya istenasszony«, ütötte szikrákból minden háztartásban »Niski-őzaiszok« méhkas-tündérek támadának, a kik »Niskende tejtär« alatt állanak vala s teendőjök vala a méhkasokat oltalmazni; »Szuavtuma-őzaisz« a földmivelés istenasszonya »Norrova-Aparuesi« alatt állott s a szántás-vetésre ügyelt; »Paszt-őzaisz« a magvakat férgek, mezei sáskák s más kártékony bogarak ellen védte; »Keret-őzaisz« a földmivelési eszközök, szerszámok gondviselője volt.

A most említett jó tündérekhez tartozik még »Ak-Szakkal-őzaisz« fehérszakálú haltündér, a ki a vizisten »Ved-Paz« alatt állott s a halászat pártfogója volt; »Kjöl-äda-őzaisz«, ki az erdei isten »Virgä-Paz« keze alatt volt, s a nyireseket őrízte; »Pitsze-őzaisz« a fenyvesek őrízője; »Tumon-őzaisz« a tölgyesek őrízője; »Keren-őzaisz« a szilfák és hársfák őrízője stb. Mindenik hűségesen gondot visel a főisten által rábizott teremtményekre, életüket oltalmazván, Sajtánnal pedig örök harezban állván, s hiven teljesítvén azon parancsot, melyet közülök kinek-kinek az istenek és e világ jószágos anyja az »Anya istenasszony« adott.

A mit szerzőnk a tündérekre vonatkozólag mond, az a szuomi (finn) mythológiából van véve. Azért ugyanazon fás és növényi tündéreket, melyekkel a szuomi hitregészet-

ben találkozunk, s melyek a Szuomiorszámban honos állatok és növényekről vannak elnevezve, de másként e csekély különbséggel a mordva hitrege fatündéréinek hasonmásai, milyenek: »Szohtotar« = kacsa tündér, kacsalány »Hongotár« = fenyőtől, »Katajatar« = gyalog fenyő, borókától, »Pihlajatar« = berekenyétől, »Tuomitár« = zelniczétől (sorbus aucuparia) így nevezve, ismeri és elszámolja, valamint a többi erdei tündéreket is. (106—7. l.) De azon kérdést: hogy vajjon megfelelői-e ezeknek saját mythoszi mondáink és regéink e nemű töredék- emlékei, mint az erdei jósnők, mohosnők, faunusok? eldöntetlen hagyja, mert teljesen megfelelő alakok hitregei töredékeinkben gyéren találhatók.

Én is csak nézetet nyilvánítok, miszerint ennek ősidőkben a magyar pogány ősvallásban is úgy kellett lenni, külön tündérei, védszellemi voltak az embereknek, külön a házi állatoknak, külön az erdőnek és fáknak, ismét külön a szántásvetésnek, és tápláló magvaknak. Ezek jó nemtők voltak; hogy gonoszok szintén nem hiányoztak, szintugy láttuk. Nézetem mellett erősen szól azon körülmény, hogy ily tündéreket népmeséink is ismernek, milyen például a Gáal népmese gyűjteménye III. 53—65. l. olvasható »Zöldike« cz. meséje, egy szemü »méhek királya«, kiről alább bővebben lesz szó; ilyen az Arany László és Gyulai Pál gyűjteményében az »Arany szakállu ember« cziműnek »galamb« s még inkább »kacsa királya«, mely nagyon emlékeztet a mordva mesére, a hol a kacsa az őt meglőni akaró vadászt egészen úgy, mint a magyar mesében, így szólítja meg: »Ne lőjj meg fiatal legény. A mint kiköltöm fiaimat, akkor ölj meg engem stb.« a magyar mesében meg így szólítja meg a kacsa a királyfit: »Ne lőjj meg főségös királyfi, két kis fiókom van otthon, azok meghánnak éhön, ha nem hordhatok nekik önni valót.« Még jobban megvilágítja a dolgot egy másik mordva mese, hol a kacsa így szólítja meg a vadászt: »Ne lőjj meg engem vadász, nem vagyok vad réce; a nagy isten küldöttje vagyok, a »nagy király« nagy leányának óvottja vagyok.« Nézetem mellett szól továbbá, hogy a »Nyírfá kisasszony« kétségtelenül a nyírfá tündére volt, s hogy nyelvünkön a magyar név mellett a synonym mordva »kjöl-äda« (koleda) is máig fentartotta magát. E

nézetet egy körülmény volna képes látszólag megingatni, az, hogy a mordva »kjöl-äda« férfi tündér volt, a magyar »Nyírfá kisasszony« pedig nő; de erre észre tudni kell, hogy magoknál a mordvánál is a moksáknál az istenségek az egy Zoltán Keremet, máskép Másztir Kirin (Világ uralkodóján) kívül, kit »Skai«, a fő isten, az égből gonoszságáért letaszított Sajtán helyibe alkotott, annak daczára, hogy hatáskörük egészen az, mint az erza (irsa) és terjukhán (tarjány) mordva istenségeké, mind nők, a mi eredetileg aligha volt így; ha ilyesmi ugyan egy nép felekezeteinél megtörténhetett, mennyivel inkább nálunk, a kiknek ősei, ha szomszédai voltak is valamikor a mordva népnek, elvégre tőlök nyelvileg különböző rokon nép voltak.

A másik tehető ellenvetés az, hogy népünk inkább csak jó tündéreket ismer; a szerzőnk által elszámoltak közt pedig egyaránt vannak jó és gonosz szellemek? ugy de már fentebb kifejtém, hogy valamint a mordvánál, ugy őseinknél is kétfélék voltak, a mit a »déli bál«, »bába bukra« és »vasorru bába« egyik jó másik gonosz tündér nevei kétségtelenné tesznek. Imént látók azt is, hogy a »Nyírfá tündér« egyike volt azon isteni lényeknek, a kiket az »Anyá istenasszony« a legelső szikrából támasztott, s csakis a gyermek-védő tündéreket alkotta még ezeknél is előbb; hogy pedig ez utóbbiaknak a gondviselésőkre bízott emberek sorsára a hitrege szükségkép befolyást tulajdonított, azt a fentebb előadottakból eléggé láthattuk. Láttuk azt is, hogy »Kjöl-äda özaisz« Nyírfáisten a házi isten »Kardaszj-ärko özaisz« alatt áll, a házi állatokra ügyel föl, s keze alatt ismét több ilyen, magához hasonló házi istenek állanak, kik között az »Anyá istenasszony« két különös czirákja = kegyeltje is »Taunz'äi« és »Rev-Özaisz«, első a sertésekre, másik a juhokra ügyel föl. Itt a következők igénylik figyelmünket. A 110. l. szerzőnk így szól: »Majdnem nyomtalanul látszanak, legalább nevékre nézve, elenyészetteknek »házi tündéréink és nemtőink.« Ez alapjában véve igaz, de azért a legfőbbeknek egykor létezését mégis kimutathatjuk, sőt egyikét meg is nevezhetjük.

Fentebb a »Víz isten« tiszteletét tárgyvalva, idézém szerzőnk művének 490. l. található helyét, hol a Hontmegyei Kis-

Jenő helység területén levő, u. n. oltárköveket írja le, melyekről a műveltebbek azt vélik, hogy pogány őseink áldozó helye voltak, s sziklák képezte félkör közepén egy mesterséggel vésett verem van, melybe a sejtelem szerint az áldozati barmok használatlan részei vettek. Én ebben a mordva hitrege áldozati szentélyét, az ugynevezett »udvarvermet« ismerém föl, — ugyanott bőven ismertetem e pogány áldozati szentélyt. — Ennek tehát őseinknél lenni kellett, ha volt, ez már szükségképen föltételezi a »Házi tündér« tiszteletét, kinek ez szentélye volt, melyben lakott. Mint imént látók, e kiváló tiszteletben részesített házi istenségnek alá volt rendelve a »Nyírfá tündér« (Nyírfá kisasszony), ki a házi állatokra ügyelt föl a neki alárendelt tündérekkel. Ime a házi istenek közül is a két főbbiket szintén ismerjük, a többieket pedig, a kik nem hiányozhattak, mint: a ménlovak, a kanczák és csikók, a juhok, és sertések gondviselőit, könnyű most már kiegészíteniük; továbbá könnyen elgondolhatjuk azt is, hogy az »Erdő istenség« fő uralma alá tartozó fa-tündérek, minden fánemre külön-külön kirendelve, szintén nem hiányoztak. Itt látom még helyén valónak megemlíteni, hogy a »Méhkirályon« kívül, kiról fentebb volt szó, népünk »csikkirályt« is ismer, (narancsszínű csik, egy-egy csik fészekben nem igen szokott lenni több egynél), hogy a »király« szó itt istenséget jelent, megítélhetjük onnan, hogy először, mint fentebb látók, a mordváknál a kácsa magát a »nagy király (fő isten) nagy leánya (az Anya istenasszony) óvottjának« tudja, a honnan nyilván való, hogy a »király« itt az »isten« synonimája; másodsor, mert a magyar mesék, mint erről szerzőnk is emlékezik maga helyén művében, szintén tudnak ily »királyokról« istenség értelemben, a milyenek szerzőnk művében: a »Szelkirály,« »Napkirály,« »Holdkirály« stb. Ide tartozónak tartom még egyik társasjátékunk, az ugynevezett »Szégyenszék« »Kakasistenét.« A játék így megy: a szoba közepére egy széket helyeznek, ez a szégyenszék, választanak egy királyt, s ez ráül a székre, van hírmondója is, ez aztán elindul, és a játékban résztvevőket sorba kihallgatja, — a kik mindonike talál a királyban valami kivetni valót, p. o. ő felsége jobban illenék trónusára, ha ez meg ez a hibája nem volna. Mikor a

hírmondó mind kihallgatta, a királyhoz megy s így köszönti: »Kakas isten jó napot,« mire a király: »Récze rueza fogadja,« ismét a hírmondó: Egyik utcán lementem, a másikon följöttem, sok jó és rossz hírt hallottam fölségedről, az egyik azt mondta, hogy jobban illenék a trónusára, ha — mind sorra elmondja, — a szégyenszéken ülő király választ belőlök, maga pedig oda hagyja a királyságot. — Én legalább úgy látom, hogy mind a »Kakas isten« mind a »Réczerueza« a pogány vallási házi istenségekhez, tündérekhez tartoztak.

Imént említém, hogy a házi tündérek között különösen kedves volt az »Anyá istenasszonynak« a juhokra ügyelő »Rev-özaisz« és a sertéseket gondozó »Taunz-ái.« Fentebb a Tűz tiszteletéről szólva, a szerzőnk művére hivatkozva említett azon szokását juhászainknak, hogy sz. György nap éjszakáján bizonyos faágakból tüzet raknak, s az ezzel egybekötött babonás művelkedeteket az »Anyá istenasszony« tisztelete maradványainak állítám; ehhez itt csak annyit adok, hogy az ez alkalommal az Anyá istenasszony tiszteletére szentelt ünnepel a juhokra ügyelő tündér tisztelete is össze lehetett kötve, a mire a tavasz kezdete: ellés idején a legillőbb időszak volt. Ez tehát a »juhászat tündérének« az »Anyá istenasszonyéval« egybekötött tisztelete lehetett.

Épen így volt egybekötve a mordváknál, mint ez értekezésemben elég bőven ki van fejtve, az »Anyá istenasszony« téli (karácsonyi) nagy ünnepével a sertésekre ügyelő tündér »Taunz-ái« tisztelete.

Szerzőnk művében megfelelő magyar felsőbb lényt, (tündért) nem találtam, magam sem tudok ilyest saját tudomásom után megnevezni. De a disznó-öléskor népünknel divó szokások, s különösen azon körülmény, hogy a disznó-ölés ideje széles Magyarországon karácsony hete, hogy ez némi ünnepélyességgel jár, s »tornak« hívja népünk, arra engednek következtetni, hogy ily »házi tündérnek« pogány őseinknél is kellett lenni, melynek ünnepe, mint az »Anyá istenasszony« különös kegyeltjének, legalább télen az övével össze volt kötve, s a népünknel máig divó köleskásával töltött »kásás hurkában« és »toros kásában« mintegy jelképileg kifejezve.

Láttuk fentebb, hogy ünnepét ujév előestéjén ülik, s

hogy ilyenkor az ifjuság szinte szokott házalni, — úgy hogy két ily házalás szokott egymásra következni, u. m. a karácsony éjszakai »koledálás« és az újév előestéjén szokásos »Taunz'ái-járás.«

Mi ma nálunk, illetőleg mi volt ez előtt mintegy 30 évvel a »koledálás«? értekezésemben elő van adva, hogy régenten más lehetett, azt a »koleda« szó nyilván mutatja; — semmi egyéb, mint az ifjuság karácsonyosi házalása.

Hát a sertésekre ügyelő »Taunz'ái-járás«-nak nem lett volna nálunk megfelelő szokás? Vaj igen! Legalább én úgy látom, hogy a Kriza J. Vadrózsái 268-ik sz. »Regesek dala« és a vele járó regelés, mely jelenleg már csakis egy Sz.-Udvarhely közelében levő Kénos nevű helységben, és Zalamegyében tartotta fenn magát, semmi egyéb mint ez; erre mutat azon körülmény, hogy ma ugyan, mint ezt Kriza jegyzeteiből látom, karácsony 2-ik napján, de régenten az erre következő egész héten jártak a regesek, a mi a mordva Taunz'ái-járással egészen egyezik; — továbbá az, hogy a fából kifaragott »rőt ökör« háta hosszan tele volt aggatva kolbászszal és sült pecsenyével, végre mert »régí törvénynek« mondatik, a mely szó-lás-módról immár fentebb kimutatám, hogy a hol ezzel találkozunk, bizonyosak lehetünk benne, hogy ez a »régí törvény« egyértelmű a pogány ősvallással, — nem pedig az ó-szövet-séggel. Hogy csakugyan ily nagy régiséggel van dolgunk, eléggé kitünhetik először a székely és zalamegyei dalnak oly jelentékeny földíratí távolság daczára is majdnem teljes egyezéséből; másodsor az alliteratiók elég gyakori voltából, mint: »havak hulladoznak,« »reme róma,« »régí törvény, nagy rőt ökör,« »hátán által hatvan kolbász,« »kődökibe kőből komló,« harmadsor a zalamegyeinek illetén kezdete: »Meggyüttek sz. István szolgálí hideg havas országból,« a mi nyilván a régi őshazát jelenti, honnan még sz. István idejében is szállingózhattak egyes csoportok az új hazába, kik annak a mostaniétől hidegségével különböző voltának emlékezetét sokáig fenn tudták még azután is tartani; negyedsor a »Porka havak hulladoznak,« melynek Kriza ily változatát is tudja »Porka havak esedeznek« szinte a mellett szól, mert itt az »esedeznek« szó egészen saját eredeti ódon értelmében használtatik, nem pedig

a mai értelmében, mely »buzgó könyörgést = instálást jelent, úgy, hogy az »esedezés« szó ezen előfordulata a lehető legjobb magyarázatát adja a szó keletkezésének, miszerint az a föld felé való hajlongással egybekötött könyörgést jelentett; de ma már egyszerűen csak könyörgést jelent, a nélkül, hogy valakinek eszébe jutna arra gondolni, hogy ez egyike azon pogány ősvallási szavainknak, melyeket a keresztyén vallás is átvett, a minthogy folyvást használjuk, de eredetileg nem keresztyén, hanem pogány isteni tiszteleti cselekvényt jelentett. Ennyit tudunk a házi istenekről = tündérekéről. — Mindnyáját elszámolni határos a lehetetlenséggel, mert külön tündére volt minden folyóvíznek, tónak, lápnak, s ezeket, legalább egy részöket »sellők«-nek hívták; — a Merényi népmese gyűjteménye I. köt. »Török zultán fia« és »Jó-fiu« című meséinek »12 Igaz«-za; szinte ide tartozik a szuomi »Sziütjätär-« és vogul »Tépajm« (evő lény-)nek megfelelő »Feneasszony.« Nevök mutatja, hogy az első jó, a másodikak gonosz tündérek voltak.

Nevezetes a »nádszál kiasszony« = nádtündér, mely Merényi ered. népmeséi II. rész a hasonczimű népmesében, mint 3 nádszál középsőjében rejtező — a másik kettőben a két szobaleánya tartózkodott, — adatik elő, — szint azonkép ugyancsak a Merényi dunamelléki ered. népmeséi »A vándorló herczeg« cziműjének »dallos tengeri kisasszonya«, ezek is — mind kisebb istenségek = jó tündérek voltak.

Az eddig előadottak összevonásául s mintegy rövidletben való fölmutatásául nem tehetek jobbat, mintha ide igatom az *Uj magyar muzeum* 1855. évfolyama vagyis V. 1. füzetéből Repiczky János: »A Turk nemzetségek Cazwini XIII. századbeli arab író szerint,« című közleményének a baskirokra vonatkozó helyét; mint a kikkél nemzetünk az őshazában ha nem is tett egy népet, de oly szoros összeköttetésben élt, hogy történelmi kútfőink Baskardiát az őshazával hol egynek, hol együvé tartozónak említik. Így a Névtelen-jegyző Dentu Mogeriának nevezi a magyarok ősi hazáját, Baskardiát pedig nem említi, nyilván azért, mert Dentu-Mogeriában Baskardiát benn foglaltatónak tudta; Kézai Scythiát három országra: Baskir, Dent, és Magyarországra osztónak tudja; teljesen

egyezik ezzel a Julián barát tudósítása, csakhogy ő sem Dentiát, sem Baskardiát nem említi, hanem csak annyit mond, hogy Nagy Bulgáriából jutott el Nagy Magyarországra. Bulgária pedig a Káma és Volga mentén volt, mely után az Ural hegyen Baskardia, azután Dencia és Magyarország következett, az Uralhegynék déli hosszán mintegy középig: az Uralon túl pedig a Tobol folyamnak az Irtisba (Dent) ömléseig. Mindezt igen jól megvilágosítja Plan Carpini tudósítása, kit IV. Ince pápa 1246-ban a mongol nagy khánhoz küldött, s a ki Lengyelországon keresztül Kievebe, s onnan a tatárok birodalmába utazott. Legelőbb a kunok (polovczok) országán ment által, mely nagy síkság a Deneper, Don, Volga és Jajk mellékein; Batu-khánt a Volgánál találá egy szép sátor alatt, mely IV. Béla magyar királyé vala. »A kunok (polovczok) országa éjszak felől Russiával határos, azután mindjárt a mordvák és bilerek jönnek, vagyis Nagy-Bolgárország; azután a baskirok, vagyis Nagy-Magyarország.« (L. Hunfalvy Páltól: A vogul föld és nép. 341. l.), vagyis az idézett kútfőinknél: Baskardia annyi, mint Nagy-Magyarország; Nagy-Magyarország annyi, mint Dencia és Mogeria; ismét ez annyi, mint Baskardia, Dencia és Mogeria, vagyis azonértelmiségek, synonymiák. Elgondolhatjuk tehát, hogyha a nyelv nem volt is egy a baskir nép és őseink között, de szokások, erkölcsök, vallás ily szoros viszonyban élő népek között szükségképen azonosak voltak; hosszas vándorlásaik, s örökös lakhely-cseréléseik, mig Lebediába, Etelközbe, s innen Magyarországra eljutottak, épen nem lehettek alkalmasak arra, hogy e tekintetben változás állott légyen be nálók; — ha tehát tudjuk, milyen volt a baskirok őspogány vallása; tudjuk egyszersmind azt is, milyen volt ugyanaz a régi pogány magyaroknál. Cazvini arab író a baskirokra vonatkozva ezeket mondja: »Basghirt (Baskurd vagy Baskir) nagy turk törzs Konstantinápoly és Bulgár (város) közt.«

(Meg kell vallani, hogy ez a földirati meghatározás egy kissé furesán hangzik, mert egy az, hogy Konstantinápolytól Bulgár városáig nem kevesebb, mint a 41° szélességi foktól, mely alatt Konstantinápoly, az 55-ik szél. fokig, mely alatt Bulgár város, szintegy a 25° hosszúsági foktól, mely alatt az

első a 47° hossz. fokig, mely alatt a másik város van, oly ropant terület fekszik, hogy ily meghatározás mellett valamely várost fölfedezni egyszerűen lehetetlenség volna, ha igaz volna is, de még csak nem is az, mert hisz Bolgár városa a Kámának a Volgába szakadásánál fekszik, ennek már a Baskir föld az Ural déli csúcsán, igaz, hogy közel szomszédságában van, de túl rajta keletnek; no de nem erről van itt szó, s valóban nincs is a földirati kalauzolásra semmi szükségünk, — az imént hivatolt négy történelmi kútfő nyomán az ősi haza földirati fekvését oly biztosan meghatározhatjuk, hogy oly ember, a ki a kérdést térképpel a kezében tanulmányozza, lehetetlen, hogy más eredményre jusson, mint a melyre Hunfalvy Pál jutott e kérdést tanulmányozta közben. Azután így folytatja Cazvini: »Beszéli ben Fodzlán Moktader Billah khalifának követe, a szlávokhoz, miután moszlimmé lett Basgirtról emlékezőn: Jutánk turk népnek földére s ez a turk fajnak leggonoszabb népe, legerősbbike harczi bátorságra. Tapasztaltam, hogy mondják a Nyárnak ur (isten), Télnek ur, Esőnek ur, Marhának ur, Halálnak ur, Életnek ur, Földnek ur, Mennynek ur, őket tiszteltökkor, s ez a legnagyobb, kivéve, hogy ő (a Menny) amazokkal egyetértésben áll, társának tettében mindegyikök megnyugszik.« Beszéli továbbá, hogy látott ugyanott népet, mely a gólyát egy olyatén szolgálatáért, a minőt tettek a Capitoliumi ludak a rómaiaknak, istentiszteletben részesíti.«

Hasonlítsuk most össze ez istenségeket a mordva istenségekkel, s úgy fogjuk találni, hogy a mohammedán vakbuzgó türelmetlenség sugalta nevetségessé tételi szándék ellenére is, ezek a mordva pogány istenségekkel egészen találának, s teljes egyezés csak annyiban nincs, a mennyiben össze-vissza és nem egész teljességökben, hanem hiányosan vannak elszámlálva: a Mennyistene = a főisten Csám Páz; az Élet istene az Anya istenasszony (Ange Pat'ai); a Nyár és Nappal istene = Niški Páz; a Tél, Éj, Hold és Halál istene = Názárom Páz; a Víz istene = Ved-Páz; az Eső istene = Ved-Mastir Páz; a Föld istene = Mastir Páz; a Szél istene = Varma Páz; a Fák, erdők, ligetek istene = Virgü-Páz. — Hiányzanak a Hadak istene (Szvüt Vereski Velen Páz); a Vadászat, halászat, madárszat istene Voltszi Páz; a Méhészet és sors istenasszonya

Niskende Tevtär s ennek fia: Pirgine Páz, magyarul Mennydörgő isten, a kinek, midőn nagy égi háboru van, és a villám sokszor lecsap, mivelhogy feleségét Sziršát a mordva népből választotta, a nekik saját közvetlenséggel így szoktak könyörögni »légy csendesebb, ne csattogj oly nagyon, hisz egyikünk, hisz közülünk való vagy«; továbbá hiányzik a Földmívelés istenasszonya »Norrova Aparucsi« és a szántóföldek, rétek, veteményes kertek istenasszonya: »Pakszä Patyjá.«

A mit a fák, marhák, emberek istenítését illetőleg mond, erre nézve azon fölvilágosítást kell adnom, hogy, mint fennebb látók, külön tünderei voltak a fáknak általában, s különösen a hasznos fanemeknek, a milyen volt, a többek közt, a Nyirfa tündér (Kjöläda-özaisz), külön a hasznos házi állatoknak, a milyen volt az oly nagy tiszteletben részesített »Udvar-verem tündér« (Kardaszjärko özaisz) és a sertésekre ügyelő tündér Taunz-äi; ime ezeket érti, midőn azt mondja, hogy fákat, állatokat istenítének. Mi az emberek istenítését illeti, erre nézve tudnunk kell, hogy a mordva nép az orosz kolosz-hatalom ellen folytatott ezredéves küzdelmeiben szerette vezetőit egyszerűen »istennek« nevezni, a mint gyanítják ezt Pirgine Pázról (Mennydörgő), hogy ily fölkelő vezér volt, a minthogy nem is hiányzik 1228-ból egy Purgász nevű ily fölkelő vezér, kinek nevét a történelem fentartotta; (ez annyival valószínűbb, mert a »Mennydörgő istennek« a többi istenek közötti szereplése máskép alig magyarázható, mert a villám valamennyi mythoszban a főisten egyeduraságához tartozik, — míg itt egy a főistenhez viszonyítva, alárendelt istenség tulajdonát képezi; tényleg ily fölkelő vezér volt e század elején (1809) egy Kuszka nevű, a kit a mordva nép mai napig »Kuszka isten« névvel emleget. Hogy a magyar népnél erre a hajlam szintén nem hiányzott, eléggé kitűnik azon becses részletekből, melyeket szerzőnk műve 273—275. l. a nagytudományu Lugossy után a: Lehel kürtje, Mátyás kürtje, Mátyás szeme, László szekere, Szent László csillagáról előad, melyeket, miután népünk, mint ezt a szerzőnk műve 582. lapján, Lugossy után közlött népies nagybecsű csillag-névjegyzékből látom, az: Áldomás csillag, Boldog asszony csillaga, Bába bukra, Bába modollája, Boszor-kány szeme, Isten palástja, Isten szeme, Isten szérüje, Isten

barázdája, Kaptár húgya, Kisasszony öröme, Mennyország há-tára, Mennyország kapuja, Mennyország ablaka, Óriás gázlója, Óriás kútja, Óriás szemöldöke, Óriás táskája, Óriás tenyere, Óriás verme, Sárkány koronája, Sellő csillag, Szépasszony kútja, Tátos csillag, Hadak útja, Hajnal-szakadék, Szépasszony vászna, Tündér-asszony palotája, Tündérek fordulója, Tündérek táncza, Tündérek kútja, Tündérek járása, Tündér főcsil-lag, Uristen asztala, Uristen vetése, stb., kétségtelen mytholo-giai értelmű csillagokkal egy sorban az égre helyezett; nem eshetik kétség alá, hogy népünk őket félisteni tiszteletben ré-szesíti vala. Ugyanily félisteni dicsfényvel veszi körül a nem-zeti mondai hagyomány Etelét, Árpádot s honfoglaló őseink hadvezéreit. Hogy ez a honfoglalás előtti időkben s még az-után is, egész a keresztyén vallás elfogadásaig még nagyobb mértékben így lehetett mind őseinknél, mind a velök szomszédos mordvák-nál, s a kikkel úgyszólván egy fedél alatt laktak a baskiroknál, az ősi pogány vallás és gondolkozásmód teljes azonossága mellett csak szigorúan vett logikai következés. S ilyesminek őrizi az emléket a Cazwini nem saját észlelésén ala-puló ujságolása.

Ha tehát a baskirok pogány vallása, mint most láttuk, a mordvák pogány vallásával egészen egy volt, nem követke-zik-e szükségképen, hogy a velök részint együtt, részint tö-szomszédságukban élt pogány magyaroké sem lehetett más-még ha nem léteznének is ama nagybecsű pogány mythosi tö-redékeink, melyek szerzőnk művében hangya-szörgalommal össze vannak gyűjtve s megőrizve? Valóban a római görög mythológiától megválva, alig van Európában nemzet, mely a maga pogánykori ösvallását oly apróra össze tudná állítani mint a magyar a meglévő történeti és szerzőnk művében csak-nem a teljességig összegyűjtve lévő adatok alapján.

II.

Ösvallásunk áldozati szertartásai.

Ipolyi Arnold mythológiája, mint az eddigiekből eléggé meggyőződhetünk, egy nagyszerű hitrege-adattár, hanem mint ilyen, azután oly nagyszerű, hogy alig tudom elgondolni: hogyan volt képes egyes ember egy oly feladatot egymaga megoldani, a mi még nagy népeknél is sokak egyesített ernyedetlen szorgalmának szokott a gyümölcse lenni. Nem hiányzott ugyan nála az igyekezet, a nagybecsű anyagnak rendszerbe öntésére, a mint hogy ezt valóban tette is, — de nem állván még akkor semmi olyan mű rendelkezésére, melylyel a gyűjtött anyagot akár a maga összefüggő egészében, akár részeiben összehasonlíthatta, egybevetette volna, csak helyeselni lehet abbéli eljárását, hogy az isteni személyiségek hierarchiáját összeállítani, concret alakban megalkotni s fölmutatni meg nem kísértette. Megelégedett tehát azzal, hogy a rokonneműeket, tárgyaknál fogva összetartozókat, külön fejezetek alatt csoportosította, a mi által aztán lehetséges lett neki oly összehasonlításokat tenni, melyek már a teljes valóhoz nemcsak közel jártak, hanem valóságos; inductio útján tett fölfedezéseknek is bizvást beválnak, s ilyenekül való elismertetésüket joggal követelhetik.

Igy látók fennebb, hogy a mordva őspogány vallásnak mindjárt a főisten után legfőbb, legkiválóbb kimagasló alakja a Természet tündére, az Anya Isten-asszony (Ange Pátyáj) ¹⁾

¹⁾ A Pátyáj szó ugyanaz, mint a magyar »bátya,« csak hogy itt a finn-ugor nyelvek természetéből kifolyólag nőnemű »néne« értelemben miszerint »Ange Pátyáj« anyi mint »Anyá-néne.«

A kinek tehát ez isteni legfőbb személy megfelelőjét fölfedeznie sikerül, az fölfedezte egyszersmind az egész őspogány magyar istenek genealogiáját, — mert ennek a többi, mind a sajátképi nagyobb, mind kisebb istenségek, mindkét nemen levő tündérek, részint gyermekei, részint az ő üttötte szikrából támadott unokái.

És épen itt nyilatkozik szerzőnk éles esze legfényesebben, ugyanis ő már tudja, hogy a »Kedd asszonya,« a »Bába,« a »Kisasszony,« a »Boldog-asszony,« »Szép asszony,« »Czifra asszony« mind isteni személyeket, főbb lényeket, tündéreket jelentenek, és ez már valóságos fölfedezés, mely hogy mily közel jár a teljes valóhoz, a következőkből bővebben ki fog tűnni.

Fennebb a »Kedd asszonyáról« szólva, látók, hogy ezt a B. szüzzel veti össze »a kérdésre: ki ezen »Kedd asszonya?« a felelet, hogy talán a B. szüz, mert ünnepei keddre esnek (?) mihez már igen jól állnának a memoriális versek, hétfő hetibe, kedd kedvibe stb.« A »Boldog asszony« tündérnév többször fordul elő művében; a 445. lapon a következő növény-nevekben »boldog asszony csipkéje« = *rubus idaeus*, »boldog asszony rózsája« = *semper virum tectorum*, »boldog asszony haja« = *cuscuta europaea* (Benkőnél) és »boldog asszony mentája« = *mentha graeca* Beythénél; de nevezetéb ennél a mit egy játékdalból idézve említ róla a 65. l. »A tánczosportozatok közt kettő kaput képezve, énekeltek: »nyitva vagyon az aranykapu« serkentetnek az átbujók, »az aranyalma most bimbózik,« »arany hidat csinálnak, melyen szintén át kell menni;« »az aranyat, ingyen aranyat, ezüstöt mind sáraranyat« — majd a »boldog asszonytól« (tündéri névkép jöne-e ez is elő, s annak nyomán alakult volna-e új hitünkben is a sajátóságos nemzeti kifejezéssé?) majd »Boldog asszony falvára felfutva, kapják, hol kérve kérik, adva adják, tekenővel mérik...« Hogy szerzőnk fölvetett kérdésére az eddig előadottakban az »igen« felelet befoglaltatik, azokból önként folyik, talán mondanom sem kell.

A »bába« szó mythoszi jelentésének megállapítására, mint jó tündérnek a »bába bukrát« összefüggésben a »Boldog asszony motollája« és »Szép asszony vászna« csillagnevekkel,

melyeknek »boldog asszony,« és »szép asszony,« szavai, valamint a »Kisasszony,« »Szép asszony,« »Czifra asszony,« mind tündért jelentenek, vagyis synonymák, továbbá a »déli bábót,« mely »déli bába,« alakban is előjön Kresznericsnél; mint rossz tündérnek pedig a meséinkben gyakran előjövő »vasorrú bába,« szót igen szerencsésen használta fel.

A »bába bukráról,« ezeket mondja a 275. l.: »Mélyebb mythoszi értelemre utal azonban már nálunk a szívárválynak a palóczoneknál fentartott régi nevezetes »bába bukra,« neve (tájszók); a »bába,« tündérnév itt már nyilván a tündérral való viszonyára figyelmeztet; a »bukor,« = szalag, vagy csokor (masché) tehát a »tündér szalagja,« a mily szép költői, oly hitregei mélységű kifejezés. A finn regé szerint is (Kalev. 8. l.) a tündér a szívárványon ragyogó arany s fényes ezüst öltönyében ülve, szövö az arany-ruhát ezüst szálakkal hímezve; maga tehát talán a szívárvány a »tündérnek,« bájos »szövede volna, mint a magyarban annak bukra = szalagja.« Hogy a dolgot egészen eltalálta, annak igazolásaül elég fölmlítenem, hogy, a mint sokszor hivatolt értekezésem 27. lapján elő van adva, hogy az »Anyá isten-asszony,« maga is szokott a földekről lent gyűjteni, s az így gyűjtött lenből aztán ezüst guzsalyáról fonalat fon a maga gyermekeinek.

Minden fehér juhnek a gyapjából kitép egy szálát, az így gyűjtött fonalat megfonja, megfesti az ég kékjében, a nap biborában, a hold és hajnal aranysárga színében, s tarka fejtővel az Istenek ingeibe, mordva szokás szerint, szegélyeket és vállcifrázatokat hímez. A »szívárvány,« a »Napisten,« (Niski Paz) inge szegélye, melyet neki Ange Patyaj, édes anyja varrt. A magyar »bába bukra,« tehát ezt jelenti, — ugyanerre vonatkoznak a »Boldog asszony motollája,« és »Szép asszony vászna,« csillag nevek is. Ime itt is eltalálta a valót.

A »délibáb,«-ról mint tündér névről a 90. l. ezeket mondja. »Egy további eredeti tündéri nevünk maradt fen a »délibábban,« a róla ma már onyészőfélben levő hitregei képzetek felmutatásában ismét csak idegen közvetítő mythosz, hasonlatok nyomán vagyok kénytelen eljárni, habár saját hitregénk erről is annyit, de valószínűleg többet is tudott, mint

akármely más . . . « Itt aztán a magyar tündér nevét összeveti az olasz és franczia »Fata morgana,« »Fatata Morganda,« és »Morghe la féével,« melyeknek »fata,« »fée,« szavok szintén tündért jelent, maga a »Morgana,« Grimm szerint bretagnei szóból eredne és »mor,« = tenger, »quen,« = splendens »fényes nő,« értelemmel »tengeri tündérnőt jelentene.« Az összehasonlítás kétségkívül szerencsés volt, a mennyiben szerzőnket a »bába,« szó igazi értelmének fölfedezésére, s megállapítására vezette, ugyanis így folytatja: »Hasonló tündérnév értelmével bíró azonban ezen, alföldi rónáinkon, a Tisza mellékein, Hortobágy pusztáin és Debreczen »szódás,« téerein kitűnőleg otthonos tünemény magyar »déli báb,« neve (Sándor és Kresznerics: »déli bába,« = aër elasticus sole splendente super sata.) Ezen »báb,« vagy »bába,« mint láttuk, kétségtelen tündéri elnevezés, s így jó elő maig a mese rossz tündérei p. »vasorrú bába,« és a születetet gyakorló »bába asszony,« (egykor mint mondók a büvvel szorosabban összefügghetett tiszt) elnevezésében.« Az tehát, hogy a tündéreknek szülési foglalkozást is tulajdonít, innen is eléggé kitűnik, de még jobban kitűnik a 444. lapon előadottakból, hol a tárgyat tüzetesen tárgyalva, nyomatékosan hangsúlyozza azt, a mi az ott említett szegedi, felsőbányai, erdélyi, nagykarolyi boszorkány-perekben ismételve előfordul: a folytonosan azonos vonással visszatérő vádat, hogy ha az ily vádlottak, kik magokat mintegy a régi pogány vallás »bába tündéréinek,« tekintve, szerették magokat »keresztanyáknak,« »koma-asszonyoknak,« tartatni, ha keresztanyáknak nem hívtak meg, megbosszulták magokat, s varázslással megigézték, megrontották, kieserélték az új szülöttet, — kiket aztán »a szép asszonyok tálába hágotakak,« csak ők tudtak állítólag ismét kuruzslásukkal meggyógyítani. Értekezésem 9-ik lapján elő van adva, hogy az »Anyá-istenasszony,« (Ange Patyaj), az élet, gyermekszülés és minden névvel nevezhető termékenység kútforrása; midőn tehát ember születik, az új szülött sorsa intézését »Niskende Tevtär,« leányára bizza, ki aztán egy őrtündért rendel mellé, mint erről már fennebb volt szó.

Mint minden élet kútfeje, az Anyá-istenasszony egyszerű smind a »bábák,« pártfogója is, sőt ő a legfőbb »bába asszony,«

a honnan néhol »Bulaman Patyaj = Bába istenasszony« nevet is visel, s mint ilyennek, december 26-án a bába lakásán tartatni szokott külön ünnepe is van, melyben fő személy a »bába.« Ezt szerzőnk ezelőtt 30 esztendővel mind tudta. Tudta különösen azt, hogy őspogány vallásunknak »bába tündérének« is kellett lenni, a mi már magában véve is nagyszerű fölfedezés, és annál meglepőbb, mert ma, midőn a valót tisztán látjuk, meg kell vallanunk, hogy bármily nyomósak és az igazságnak megfelelőek is okolgatásai, azokból a valót úgy szólván kiérezni, rajta kívül senki más képes nem lett volna. A mit a »délibábról« szóltában a »déli« szót »deli«-re értelmezve mond, hogy így a »fata morgana« értelmével teljes legyen az egyezés, kevesbbé fontos; fontosabb emél azon békési szép monda, melyet szerzőnk a 90. l. kettős, egy rövidebb és bonyolódottabb alakban közöl, s melyek közül én helykimélés végett csak az elsőt, a rövidebbiket iktatom ide: Az öreg alföldi »Pusztának« két gyermeke volt, a »Tenger« és a »Déli báb,« a Tenger nagyravágyó volt és egészen elnyomta a Déli bábót, a szél azonban szerelmes volt a Déli bábba s ezért elkergette a Tengert, és maradt csak maga Déli báb az öreg Pusztá leánya, ki azonban a Szelet nem szerette, hanem a Napot, ezért emelkedik a Naphoz, de a Szél fújni kezd, megijedve habozik, s ha nagy fuvalmával emelkedik, előle szaladva tűnik el; míg valahányszor Nap süt az ő Pusztára, magasan emelkedik hozzá fel kedvese s csak mikor lenyugszik, ereszkedik le vissza atyja, a Pusztá keblére.

E regéhez szerzőnk jegyzetben azon észrevételt teszi, hogy azt ily alakjában szóbeli közlés után adja, annak a kitől vette, abbeli biztosításával, hogy az egy népkönyvből van véve, de a melyet szerzőnknek nem sikerült megszerezni. Ez valóban kívánatos lett volna, mert tudjuk, hogy népkönyv és népkönyv között nagy különbség lehet, és az ily regék akkor értékesek, ha az iránt minden kétség elenyészik, hogy ez valóban a nép ajkáról van véve, oly ember tehát, a ki ezt a nép ajkán tettegélőnek tudja, nem kis szolgálatot tenne a magyar hitregészetnek, ha ezt a nép fia ajkáról elvesve, az ily tárgyak gyűjtésével tüzetesen foglalkozó Kisfaludy-társaságnak beküldené, a mint történt ez például az esztheknél, midőn a »Pirkadat és Szár-

kület« (Koiti ja Ämirik) című igen szép regé, (melyet magyar fordításban a »Finn költészettrő« stb. című értekezésemben én is közöltem volt), legelőször jelent meg nyomtatásban és nem egy elfogult irodalmi ember oda nyilatkozott, hogy ily tökéletes költői termék előállítására a nép képtelen, azok tehát, a kik a dolog iránt érdekeltették magokat, utána tudakozódtak a dolognak a nép között, s az eredmény az volt, hogy a nép ajkáról ugyanazon regét másodszer is följegyezhetők, s a teljes azonosságot megállapíthatták, — a mi egyszersmind bizonyosságául szolgálhat annak, hogy az ily regék a mindent személyesíteni szerető természeti vallásokat valló népeknél nemcsak lehetségesek, hanem annak szükségképeni kifolyása, így tudja ezt szerzőnk is, midőn ugyancsak a fennebb hivatoltam jegyzetben a békési mondára vonatkozólag így szól: »e vonások is első tekintetre költöttéknek látszanak, de így tudja mégis egy igen eredeti népmese a népdal, 3. 219., hogy az ördög megnyergeli az éjfél és forgó szelet, jó és mén, mint a villám, és égi háború, majd ismét: megnyergeli a déli szelet és a vihart, a fellegekkel versenyt nyargal stb.«

A »Kisasszony-nyal,« mint tündéri elnevezéssel jó tündéri értelemben 444. l. a növénynevek közt találkozunk: »kisasszony reszkető tüje« = scabiosa atropurpurea; észrevétellel azonban nem kíséri, de hogy értelmét tudja, és tündéri elnevezésnek tartja, azt onnan láthatjuk, hogy a »boldog asszonyokkal« együtt, mint synonymákat tárgyalja, egyébiránt azt, hogy hogyan gondolkozott ez elnevezésre nézve, abból ítéltjük meg, a mit a 103. l. egy rosszakaratú tündérről, a »tengeri kisasszonyról« szóltában a »Kisasszony« szóra vonatkozólag mond: »mai módosítás-e ez utóbbi név (t. i. a Kisasszony), vagy talán még szintén eredeti tündéri elnevezés volna, mint a fennebbi »boldog asszony?«

E kérdésre is határozottan: igennel kell felelnünk, mert mint láttuk, mind ez elnevezések: Kisasszony, Boldog asszony, bába, Szépasszony, Czirfaasszony, a »tündér« szó azonértelműségei = synonymái, melyek valamennyi nagy és kis isteni női egyedeket egyaránt illettek, de az Anya-istenasszonyról szólva a »Kisasszony« katexochen elnevezés volt, ennél azonban még díszesebb, s úgy szólván legürnepélyesb neve, valamint a

mordváknaál »a nagy uralkodó nagy leánya,« úgy nálunk a többi »boldog asszonyokhoz« = tündérekhez viszonyítva a »Nagy boldogasszony« lehetett, — a minek elég bizonyosságú szolgálhat azon körülmény, hogy, mint sokszor említett értekezésemben is nyomatékokat helyeztem reá, az új vallás egyik legmagasztosb alakjának, a »Bold. Szűznek« jelzőiül éppen e két dísznév »Kisasszony« és »Nagy boldogasszony« alkalmaztatott a téritők által, meg kell vallani, ritka tapintattal, és lehető szerencsés eredménnyel, mely aztán a Boldogságos Szűznek Magyarország védasszonyává elfogadtatására vezetett, mint ezt sokszor említett értekezésemben kifejtettem.

A »Szép asszony« és »Czifra asszony« tündéri elnevezéseket szintén a 445. és 46. ll. taglalt boszorkányper-töredékekből, és ugyanitt elsorolt idevágó növénynevekből meríté, s a felmutatott eredmények olyanok, hogy vívmányoknak is beillenek; egy van csak az egészben, a hol a t. szerző ur az igazságot nem találta el, ott hol a Palugyainál közlött boszorkányperék egyikében a gyermeket kuruzslással gyógyító boszorkány által mondott következő szavak vannak vádkép fölhozva: »Ennek, Szépasszonyok! vigyétek el ti az én fiamnak sirását, hozzátok meg ti az eő édes álmát« (arra a gyermek u. m. meggyógyult azonnal s olyan lett, mintha sirást sem tudna) az »Ennek« szót a mondatszerkezet szokatlan szétszórtságánál fogva nem tartja »az én fiamnak«-val összetartozónak, hanem tulajdonnévnek. Ily mondatszerkezetet még máig lehet hallani a legtisztább magyarságot beszélő vidékeken is, sőt a nép (különösen a székely) szeret néha tréfálkozni is az ily közbevetett szólásokkal megszakított mondat-szerkezetekkel, p. o. táncz szavakkal olyan formán, hogy a páros vers utóbbikába beletold a közepén valami nem oda valót mint:

Komám asszony koppantó
Sógorasszony (jól mondom komám uram?) sőtartó.

Igy fordul elő Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás czimű műve II. k. 77. sz. e hely: »Ezt is az lánczot az menyegzőkor az ifju asszonynak vitte az ur ő nga. (Gr. Thurzó György kincstárának leltára 1612.) Mivel ezt is az jószágot az édes feleségem után birom. (Csatóházi Moré vég-

rend. Szendrő 1648.) Mert minden végházban szoktak in tali casu praesidiumot venni be, azok pedig mostan a kastélyok valóban végházak (Bethlen G. kiadatl. polit. levelei Budap. 1879. 255. l.)

A »Szépasszony« tündérnévről szólva, akaratlanul is eszembe jut itt a magyar nyelvnek azon sajátága, hogy a fölmenő egyenes ágon levő, a nagyatya atyját és nagyanya anyját »szépapának« és »szépanyának« hívja, a mi bizonyos, az agg kort megillető kegyeletet fejez ki nyelvünkön, s ily értelemben hívhatták őseink a tündéreket »Szépasszonyoknak,« ámbár másrésről tudva azt, hogy a »Szép« érteke az emberiség vele született tulajdonát képezi, semmi sem gátol abban, hogy őseink által e kifejezést a jó tündérekre nézve saját értelemben használták ne föltételezzük, a mi mellett a »czifra asszony« tündérnév is szólan látszik, s a szerzőnk saját gyűjteményéből közlött adat (174.): »Hontban Ipolykeszinél s Balogh helység szőlőji közt »czifra asszony« nevű kísértet jár, igen szépen énekel s gyönyörűen öltözött, látására és hallására elámúl az ember,« a honnan kitetszik, hogy a »czifra« szó itt nem egészen a mai értelemben van véve, mely szerint a »czifra« szó valami ékességekkel idétlenül túlhalmozottat jelent, a mint a nép az idétlenül cifrázkodókra szokta mondani »jaj be czifra, majd elröpül,« hanem egyszerűen valami rendkívül ékeset jelent, a hol minden bámulatosan összehat a meglepően kedves hatás előidézésére.

Kitűnik az eddig előadottakból, hogy szerzőnk arra nézve, hogy az új hitben még közhasználatú, s ma mindenki által használt jelzői a keresztyén vallás legnagyobb szentjének a boldogs. szűznek, u. m. »Kisasszony,« melyről neveztetik magyarul a hasonnevű »Kisasszony hava« (augusztus) és a szeptember 8-án ületni szokott Mária-ünnep, a »Kisasszony napja,« s »boldog asszony,« melyről neveztetik Január (B. a. hava) az augusztus 15-ére eső »Nagy Boldogasszony« nevét viselő szintén Mária ünnep, eredetileg pogány-vallási tündér nevek voltak, s úgy jöttek át a keresztyén vallás elfogadása következtében a magyar nyelvbe, műve írásakor már egészen tisztában volt, valóban a teljes való eltalálásához oly közel járt, hogy én, a ki buvárlataiban követett észjárását eléggé vélem

ismerni, nem is kétkedem, hogy ha tanulmányai más irányt nem vesznek, előbb-utóbb rá kellett volna arra jönnie, s ehhez nem is lesz vala egyébre szükség, mint fölteni magának e kérdést: mért nem elégette a régi magyar anyaszentegyház egyszerűen a »boldog asszony« tündérnevet a bold. szüz jelzőjével, hanem ezenfölül még szükségesnek találta hozzátenni a »nagy« jelzőt is? s akkor a felelet szükségképen így fog vala kiütni: azért, mért az ősvallásban »boldog asszony« = tündér volt sok, de kellett egynek lenni, s ki mindnyájoknál nagyobb volt, s a többiek mindnyájan alája voltak rendelve; ha tehát a térítők csak meg akarták is magokat értetni, a boldogs. szüzet senkihez sem hasonlíthatták jobban, mint a »Nagy boldogasszonyhoz,« — a mi aztán utóbb állandóan megmaradt a magyar kath. egyházban, s meg kell vallani, hogy mindez a mily eredeti, ép oly magasztosan szép, de e mellett egyszersmind jellemzetes is a magyar nemzetre nézve; szépen láthatjuk belőle továbbá azt is, mily szórmentében bántak a térítők a pogány magyarokkal, s mennyire vigyáztak, hogy oly dolgokat, a melyeket megszokott a magyar nép magasztosaknak, szépeknek, tiszteletreméltóknak tartani, ok-talan makacssággal kárhuzatosaknak ne nyilvánítsanak, hanem iparkodjanak azokat az új vallásban eszélyesen fölhasználni, hasznosítani, a mi egyébiránt a dolog természetéből mintegy önként folyt, mért, mint láttuk, őseink a Természet tündérében egyesítve látták, tudták mindazt, a mi csak a női tőkélyekhez tartozik.

Melyik nemzet mutathatja fel azt Európában, a mit a magyar, hogy régi pogány vallása egyik legfőbb alakjának többi díszneveihez elég volt egy tulajdon nevet: a »Máriát« hozzáadni, s a »Természet tündére« a »Nagy boldogasszony« mintegy kereszt vízre tartva, mint »boldogságos szüz Mária« állott előttök, hogy utóbb az egész nép nemzeti védő szentjét tisztelje benne.

Mínhogy pedig szerzőnk a »bábák, koma-asszonyok, kisasszonyok, boldogasszonyok,« tündéri jelentését megállapító e legnevezetesebb fölfedezését a boszorkány-perекből merítette; a műve 407. és köv. lapján kifejtett ide vágó nézetét itt rövideden föleleveníteni annyival inkább helyénvalónak lá-

tom, mért mindazoknak, miket e munkálatomban előadtam, e fölfedezés képezi legerősb bizonyítékát.

A boszorkányokban való hit valamennyi őspogány népeknel fölhasználható. Vallásuk természeti vallás, istentisztelezők a természeti erők istenítése, személyesítése lévén, mindennütt voltak jó és rosszakaratu isteni lények, a jók jóban, a rosszak rosszban részesítették az emberiséget. De különösen a tündérek, e kiválólag női, anyáskodó, végzetintéző lények voltak azok, kik jó vagy rossz szeszélyök szerint, láttatlanul, csodás, természetfölötti módon jót vagy rosszat eszközölve folytak be az emberi cselekvényekbe. E természetfölötti főbb lényeknek, istenségeknek, tündéreknek aztán hitnézetök szerint megvoltak a magok képviselőik, szolgálk is a földön, a kik nekik, mintegy barátaik, meghitjeik voltak, hová a papok és papnők mint jósök-, jel-, betü-, énektudók stb. tartoznak vala. Teendők közöl némelyek férfi-, mások nőket illető tisztek voltak, azért a férfi papok mellett minden ősvallásban ott találjuk a női papokat is. A férfiakat közönségesen a had s csaták nyugtalan ügyei, a házi s nép-kormányzat, a bírói tiszt, a földművelés és nyájtenyésztés gondjai foglalák el, ugyan ő belölök kerültek ki a főpapok, az áldozatintézők, és bizonyos szerepkörben a jósök is. De már az orvosi teendők, a titkos erejü füvek ismerése, szedése, belölök orvosságok főzése, a betegek ápolása, gyógyítása gyöngébb nemüknel fogva majdnem kizárólag hozzájuk tartozik vala, ők ápolák, gyógyítaták a betegeket, ők hegeszték, kötözgeték a sebeket, ők késziték az írókat, iraltak, kentek, fontak, szöttek, varrtak, ábrákát himezgettek, sok helyütt írásban és énekben is gyakorlottabbak lehetket semmint a férfiak. Ihlettség-, lelkesedés-, ábránd-szülte jóslatokra, előérzetekre, előrelátásokra pedig már csak ingerlékeny képzelő tehetségöknél fogva is képesebbek voltak a férfiaknál. — A dolog természeténél fogva ily magasztos teendők végzésére kiválólag fellengző képzelő tehetségü, ihlettségre fogékony s a nagy tömegre úgy szellemök, mint külső megjelenésök fenése, szépsége s búbájával egyaránt hatni képes fiatal, szüz hölgyek voltak hivatva, kiknek egész lényök mintegy akaratlanul is azon női isteni személyeket juttatá eszébe a népnek, a kiknek itt képét viselik vala s csakugyan mindennütt ilyenek-

nek találjuk őket s számos egyenes bizonyságok is hozhatók föl a mellett, hogy e tiszték csupán csak ily szűzek által gyakoroltattak a régi népeknél, elannyira, hogy hivataluk csak bizonyos életkorig tartott, azontúl pedig képteleneknek tartattak reá. Így történt aztán, hogy családi körön kívüli természetlen állapotokban a jobb, gyöngédebb női s emberi érzés kihaltával, az általok egykor gyakorolt jóslás, varázslás, kuzuzslás, gyógyítás folytatásában kerestek menedéket, de azt nem többé az istentisztelet körében, oltáraik mellett, hanem titkos, alattomos utakon üzve, s jó haszonért bűnös esolekvényektől sem irtózva; az ilyenek aztán a titoktartást igénylő aljas, rossz ügyekben, a világosságot futó eselszövésben, a hozzájuk ártani kívánó szándékkal folyamodóknak mindig készek voltak segédkezést nyújtani; így lón aztán, hogy mostani egész ténykedésük amaz előbbi, sok tekintetben józan és áldásosnak tekinthető helyében vétkessé, kárhuzatossá, vészhozóvá vált, s minthogy most már kizárva az istenség tiszteletéből, nem a jó, hanem a gonosz főbb lények, szellemek nevében üzik vala gonosz játékukat: működésük istentiszteletből ördögszolgálatlá lett.

Ily állapot foglalhatott helyet a legtöbb pogány vallásokban, még azok virágzása korában; midőn pedig a pogányság a keresztyén hit fölvetelével háttérbe szorúlt: az azt tilalmazó törvények ellenére folyvást élt s fenn volt még, s nagyrészt feledésbe ment állapotában is titkon bár, folyvást gyakoroltatott kevés számú fenmaradt hívei, s az új tantól eléggé még át nem hatott számos félhívei által. Így lettek a papok, s áldozatintézők (táltosok) bűbájt-üző titkos gonosztévökké (malefici), a jós papnők életüket jóvendőmondás és eselszövészel tengető boszorkányokká (pithonissák); kikhez azonban a megszokottság, az ősi, nemzeti szokásokhoz való természetes ragaszkodás, az új állapotok által megsértett köz- és személyes-érdek, vakhit, tudatlanság, nyomor és véték még sokakat vonzott. S íme ezek által tartatott fenn az ősvallás nem egy becses türedékes maradványa, néptünkönél is, melyeknek segélyével szerzőnknek az ősvallás lényegébe nem egy mély pillantást sikerült vetnie, s mint fennebb kifejtém, legnevezeteseb nagyfontosságú fölfedezéseit ezelőtt 27 évvel meg-

tennie, — melyekhez ma már a tudás biztossága járulván, az egész magyar őspogány-vallási és hitregészetét megalkotni épen nem tartozik a lehetetlenségek sorába.

* * *

Mint a tisztelt osztály az eddig előadottakból meggyőződhetett, én e buvárlataimban kiindulási pontul egészen a szerzőnk törte ősvényen haladva, a Theophilactus Simocatta őseink vallását az elemek: tűz, víz, föld, lég tiszteletének nyilvánító tudósítását fogadám el, s ilyennek, mint a melyről legmegbízhatóbb és az igazsággal egészen egyező, közvetlen észleletből merített adataink vannak, a mordva nép egész napjainkig tartott pogánykori vallását nyilvánítám, s miután őseinknek a mordva néppel közvetlen társzomszédságát, s meg nem határozható hosszú időközön át tartott szövetséges és baráti viszonyát, mely még a henfoglalás után sem szűnt meg, mert hisz még Taksony alatt is megszámlálhatatlan sokasága érkezett a »bilár és boksa« (bolgár és moksa = mordva) nevű mohammed hitű népeknek hazánkba, kimutattam: a szerzőnk művében hangya-szorgalommal összegyűjtve levő adatok világánál úgy találám, hogy őseink vallása a mordva őspogány vallással teljesen egy és ugyanaz volt. Végre Ahmed ben Fodlan-nak Cazwini XIII. századbéli arab írónál idézve levő tudósítása nyomán kimutatám, hogy Baskir országban, mely Nagy-Magyarországgal egy egészet tett, szintén ugyanazon pogány vallás dívik vala, mint a mordváknál; a honnan nem férhet hozzá kétség, hogy pogány őseink vallása más, mint e két nép vallása nem lehetett, s a szerzőnk művében találtató adatoknak azzal való egyeztetése egészen és annyival inkább jogos volt, mert e részletek között még olyan is van, mely (a »koleda«) tisztán mordva szó, de a melynek magyar fordítása a »Nyirfa kisasszony« szintén fenmaradt. És itt eljuttam őseink pogánykori vallásának ugyszólván kezdő betűjéhez, mert a »Nyirfa kisasszony« engem a magasan fölötte álló »Természet istenasszony« felismerésére vezetett, az »Anyja istenasszony«, a Természet tündére maga volt a Természet, a többi isteni egyedek pedig, kik népmesénkben még folyvást

élnék, neveiken neveztetnek, neki részint fiai és leányai, részint unokái voltak.

Következik azon részletek felmutatása, melyek szerzőnk művében őseink pogánykori áldozatait, s azok szertartásait tárgyazzák.

Szerzőnk az őskori áldozó helyekről szólva, 487. s köv. ll. ezeket mondja: »Őskorban egy kevesbbé megállapodott polgáris létben csak alkalmilag választott helyeken ment végbe a köz. istentisztelet; a természettiszteletnél fogva leginkább az erre alkalmas helyeken. — — — — Hogy őskorunkban hasonlóan végeztetett az istentisztelet alkalmilag választott bizonyos helyeken, nemzetünk költöző, vándor, barang élete gyaníttatja; hogy az ily helyek az ős természetvallási tisztelethez alkalmazva választattak, a természet-elem-tisztelet föltételezi, mint ezt emlékeink is tudják még. László törvénye (decz. 1. 22.) tiltja még a források, vizek, fák, kövek melletti pogány áldozatokat.«

Itt aztán Kresznerics után azon kérdést teszi magának, »vajjon a »fa« szóval össze tett helynevek, melyek ma nagybárá szentek neveivel vannak összetéve, nem a »falva« rövidítése-e? Mivelhogy talán azon helyeken előbb pogány szent fa állott, melynek helyén a keresztyénség elterjedtével úgy épült aztán az illető szent kápolnája?« aztán így folytatja: »De bizonyára nem csupán így egyes források és fák voltak e kiválasztott helyek, hanem különösen kellemes berkek és ligetek hűs, homályos titkos árnyak s körülök csörgedező forrásokkal lehettek a kedvelt helyek, melyek a természet emberét vallása ily helyeken való gyakorlatára vonzották.«

Hogy a mordva őspogány vallás »keremetei« ily helyeken állottak, arról a t. osztály a sokszor hivatolt értekezésem 14-ik s köv. lapjain előadottakból meggyőződhetik, a valót tehát itt is teljesen eltalálta szerzőnk. Nem került el figyelmét maga a »keremet« szó sem, melyet szintén ismer s Pray (diss. in an. 28.) után finn-pogány áldozó helynek tud (locus in quo precatum coeunt.) Mint látók, a »keremet« mordva szó, de még Pray idejében a finn népeket az ugor népektől megkülönböztetni csak annyira sem tudták, mennyire azt történelmi emlékeink világánál lehetett volna. — Értekezésem-

ben elő van továbbá adva, hogy a mordváknál, a »keremetek« állandók, s nemcsak tisztán közáldozati helyek voltak, hanem a halottak sírjain is szokás volt és pedig itt faépületeket is állítani, a hol a torokat tartották, míg a köz istentiszteleti »keremetek« kerteléssel vagy sövénynyel elkerített négy szögű tisztások voltak erdőkben, ligetekben, de mindig »forrás« mellett. Őseinknél eredetileg alkalom szerint választattak, de az állandósításra való törekvés legott megvolt, mihelyt a hofoglalás megtörténtével megtelepedtek, s föltehetjük, hogy azon helyek, melyekről történelmi kutatóink tudják, hogy első áldozataikat tartották, mint örökre emlékezetes áldozó helyek péld. Tarczal, Sátorhalma, Pannonhalma továbbra is megmaradtak ily szent helyeknek, melyeket azután az ország valamennyi vidékén többek követtek úgy, hogy minden nemzetségnek¹⁾ megvolt a maga külön áldozó helye; teljesen igazolt szerzőnk azon nézete is, hogy a keresztyén vallás elfogadtával épen az ily, immár az ős pogány vallás idejében is szenteknek ismert helyek, melyek okiratainkban, »foresta sanctorum regum,« »silva regalis,« »silva nostra király erdeje vocata« nevezet alatt fordulnak elő, a pogány vallásgyakorlat meggátolása végett árpád házbéli királyaink által lefoglaltattak, s mint különben is szentség hírében álló helyeken, úgy állapítottak aztán a szentegyházak, monostorok, zárdák, a mint a pannonhalmi apátság »fons sacer.« Ugyancsak az ily kolostorok örökölhetek azután az ily áldozati helyeken azelőtt szokásban volt, s a fejedelmet és papságot, sőt magokat az isteneket illető ünnepi adományoknak megfelelő bizonyos adónemeket is, így például a szent erdőben bizonyos helyeken leölt vad, vagy annak része valamint bőre is a kolostort illette, mint ezt szerzőnk műve 527. lapján igen tanulságosan tárgyalja s állítása bizonyításául a bakonybéli alapító levélre hivatkozik, mely tudja, hogy azon nevezetes kövek között, hol a szent hely állhatott, — leölt vadak fele s bőreik a kolostort illették. Ily minden látogatás szerint pogányvallási áldozó helyet szerzőnk a 490. s köv. lapokon többet emiit meg, melyeknek részint ezt nyilván hir-

¹⁾ Nem felesleges itt megemlíteni, hogy a nemzetségek egyike »Mokesa« nevet viselt, azt pedig már tudjuk, hogy az anyyi, mint mordva.

dető neveik, mint: »Áldomás feje,« »Bálványos,« »Pogányvár« stb. részint a rólok fenmaradt s azokat határozottan ilyeneknek tudó népregék egykorú áldozó hely voltukat kétségtelenné teszik, a milyen például a Karvaly romvára melletti pécs-ujfalvai sziklás bérczen álló régi romfal, s a miről már fennebb volt emlékezet; a Hontban, a jenői hegységben Diósjenő és Peröcsény közötti hét tiszta fehér toronyalaku köszál képezte félkör stb.

A mit szerzőnk a fennebbi »fa« szóval összetett helynevekkel összefüggésben az »egyház« szó kimagyarázására fölhoz, hogy a dolog úgy történhetett, hogy eredetileg a fal fából volt; az első: lak és templom az árnyékos terebélyfa körül fa, s fonott galyakból alakult s csak később kapta, az általánosb kőfalak divatozásával a fal mai sajátlagi ily értelmét; később pedig aztán az ily helyeken épült magánosan álló templomokat nevezték volna nem kölcsönzött, hanem saját eredeti elnevezéssel »szent egyháznak,« a minnek elég bizonysgául szolgálhatnak az ily sajátos helynevek, mint: »Egyházfa« f. Pozsonb., »Köves-egyháza« f. Biharb., »Nyáregyháza« p. Pestb., »Sáregyháza« p. Csongrádb., »Szegegyháza« p. Csanádb., »Kerekegyháza« p. Békésb., Biharb., Kis-Kunság és Pestb., »Fehéregyháza« 11 helyütt; s az Árpád sirja feletti »Fejér egyház,« »Félegyháza« több helyt, s a város neve, hol a rege egy szent berekről is tud még. »Szeregyháza« p. Békésb., »Tövisgyháza« p. Aradb., »Vörösegyháza« hat helyütt és számos ekkép, valamint több »Egyházas« névvel alakított helynév, melyek nagyobb része ma már pusztá levén, a szó egyszerűen az »egy« házat (una domus) fogja jelenteni; de maga ez is utalhatna sok helyt arra, hogy talán e puszták régi elpusztult templomok helyeitől vevék nevöket, melyek megint már ősvallási szent helyeken állhattak. Szerzőnk emez itt nyilvánított nézetét az újabb buvárlatok szóról-szóra igazolták, a mint erről a tiszt. osztály a következőkből meggyőződhetik.

Szerzőnk, a ki mindazt, a mit a magyar hitregészetre vonatkozólag műve irásáig mind régibb, mind újabb írónál följegyezve talált, igen jól ismeri s művében lelkiismeretes gondossággal tárgyalva fölhasználja. Lencquist finn tudós után a finn »pyha« = szent szóra vonatkozólag ezeket mondja a 205.

1. »A finneknél Lencquist szerint (17.) számos víz helyeken előjövő »pyha« = szent név jelöli a különösen tisztelt vizeket: cataractae fluminum majores multis locis pyhä (Sancta) insig-niuntur, quibus aut earum numinibus sacra fecerunt homines, vel alias reverentia earum ac honore capti, vel cymbas suas demissuri,« a honnan azt látjuk, hogy a finneknek a »szent«-re saját szavuk van, — ez az eset a voguloknál is, kik a »szent« szóra szintén saját »jälping« szavokat használják. Ehhez még csak annyit kell felvilágosításul adnom, hogy a finnek a »pyha« szót a magában álló tavakra vagy vizesésekre használták, s az ilyeneket »pyhä jarvi« = szent tónak hívták, sőt a magán külön álló kerteléseket is »pyhä« = szentnek mondják még maig is. A mi »szent« szavunk nyilván nem magyar, hanem vagy a latin »sanct,« vagy a szláv sveti-ből van átmagyarosítva. Hogy ily szó nyelvünkben ne lett volna, hihetetlen, a mint hogy volt is csakugyan, s ez épen az »egy« volt. Hunfalvy erre nézve az általa írt Magyarország ethnographiájában Fábíán István után (Nyelv. tud. közlem. 1868. VII. k. 120. l.) ezeket mondja: »Az egy-ház szót, mely »ecclesia,« »Kirche« jelentésű, nem lehet a keresztyén felfogásból megérteni; az okvetetlenül a magyar őshit nyelvéből származik. A sopronmegyei Hegy-kőnek német neve Heiligen-Stein; a »heilig« tehát itt a »hegynek« fordítása, mit képtelennek találunk. Amde Konth nádor 1366. évben kiadott oklevelében Eg-ki-nek, a csornai prépostságban létező egy kéziratban Eg-kü, Ig-kü-nek van nevezve; a Hegykő vidékén Ik-va nevű folydogáló patak is van, (a mi nagyon emlékeztet a székely krónika Ika folyója és Ika várára, melyeket maga a krónika is »szenteknek« tud, s e szerint a szónak mind külalakja, mind belértelme az »Ikva«-val teljében egyezik). Nyilvánvaló, hogy Hegykő-nek eredeti neve »egy-igy-kő,« s ez az »egy-igy« (egig) szent jelentésű vala, minél fogva a helység neve azt tette, hogy Szent-kő = Heiligen-Stein, s a patak neve: Szent patak. Ezek szerint az »egy-ház« is szent ház, s megértjük, miért alkalmazták e szót a keresztyén magyarok az ecclesia, Kirche elnevezésére.« E szó azonban a nagyobb szabatoságot igénylő irodalmi nyelv kifejlődttével nem tarthatta fenn magát, mert minduntalan kétértelműségre szolgáltatott alkalmat, holott »egy« és

»szent« nagyon is különböző fogalmak. Igen érdekes, a mint az »egy-ház« szót taglalva a magyar »ház« szónak a német »haus«-val való hasonlatossága által nem hagyja magát megvesztegettetni, hanem a Kevesirján emelt kő-épület »Keve-háza« (Chr. bud. 16.) »Keve oza« (Tur) »Cuuve azoa« (Kéza, Horányi) szavakat bizonyítékokul véve, a »ház« szót ős eredeti magyar szónak nyilvánítja, mielőtt még ezt az összehasonlító nyelvészet, mely ezt szintén így tudja, kellően megállapította volna. Épen így bármily kecsegtető volt is az »egyház« szót a latin: »una catholica ecclesia« fordításának fogadni el, — ezt még sem teszi, hanem eredeti, s még a pogánykorból átjött, kifejezésnek nyilvánítja. És mindez mint látók, az igazságnak teljesen megfelel. Csakis a művében elszámolt »fa«-val képzett helységnevekre nézve látom itt helyén valónak megjegyezni, hogy a »fa« itt aligha tesz annyit mint »arbor«, hanem egészen úgy, mint a »kő«-vel képzett helynevekben = »kő« hegyet, bérczet, úgy itt a »fa« erdőt jelent, a mi szerzőnk fennebbi nézetei helyességét, még jobban képes megvilágosítani. Egyébiránt mint látók, a mordvai áldozatokon is mindig volt a keremetekben egy szent fa »tölgy«, avagy mit szerzőnk is szent fának tud, pogány őseinknél, »hárs« másképen »zódok fa«, melyről a »táltos« szokta volt a mordváknál az imádságokat mondani.

Mind ezekből a t. osztály azon meggyőződést meríthette, hogy őseink pogánykori áldozó helyei, szerzőnk buvárlatai szerint is teljesen olyanok voltak, mint a »mordva pogány vallás« értekezésében ismertetett »keremetei«: erdők-, ligetek-, kertekben források mellett elkerített tisztások, mit a 489. l. áldozó helyekül említett helynevek közül a »Kertes kuv« is igazolni látszik. Épület rajtok nem volt, mert az áldomások mindig szabad ég alatt tartatnak vala. De már a szintén »keremetek«-nek nevezett sirokon igen is voltak, melyeken a torok is tartatának. — Hunfalvy azonban jó okoknál fogva ezt Keveasszónak tartja. — A rendes »keremeteken« csak is három nyílás volt hagyva: egyik a keleti, másik a déli, harmadik az északi oldalon, a nyugatin nem volt. A keleti és nyugati szélén három-három ágas volt leerve, s az elmaradhatatlan »udvar-gödör« (Kardasz-jürko) a nyugati oldalon az ágasok

között. Ugyan itt volt a főző hely is. Az ételosztó asztal pedig a déli oldalon. Régenten lovakat is áldoztak, — ma azonban már csak ökröket, teheneket, juhokat stb.

Mikép ment végbe az áldozati istentisztelet a mordváknál, sokszor említett értekezésemben elég körülményesen meg van írva; — az ott előadottakból csak a következőket, mint ezúttal szükségképen tárgyamra tartozókat, bátorkodom a t. osztály emlékezetébe hozni.

Addig míg a mordva nép Rettenetes Iván által meghódítva a »fejér czár« birodalmához nem tartozott, külön apró fejedelmek alatt élt, — s egész ez időben a legfőbb papi tisztet maga a fejedelem vitte, de az áldozatokban nem ténykedett, hanem hatásköre csakis az vala, a mit ma »právt« — magyarul népfőnök vagy előjáró végez, ez pedig mint látók, a fő felügyeletben, elnökösködésben állott. Továbbá nála állottak az áldozathoz szükséges szent edények s tárgyak; — ő szabta meg az áldozatok napját — s az áldozatokon is ő volt a legfőbb személy. Az áldozat-húsból is neki adaték a legelső falat, úgy szintén az áldozati sörből a legelső merőkanálnyi. Láttuk, hogy az áldozatok közösek voltak, közköltésen tartattak, s mindenki egyformán járult hozzá; — a kellékek beszerzésére három gyűjtőgető volt választva (Purend'ais-ek); nevök, mely magyarul: sörfőzőt jelent, eléggé mutatja, hogy e foglalkozás őket illette. Azután három ténykedő következett, kiket szakácsoknak mondhatnánk (Jambedek = kásafőző) foglalkozásukat nevök eléggé mutatja. Ismét három ét- és ital-osztó (Kasau-gorod-ok). Végre 3 rendre felügyelő (Tuosztorok), kiknek a rend fenntartása vala tisztjök. A mézáracsok, kik az áldozatra való (mindig egyszínű) állatokat vásároltak és az áldomásokhoz levágták, nem számítottak az áldozatnál ténykedő személyekhez. Mindnyájok felett állott a »táltos« (vozat'ü) a szertartások vezetője, ki az imádságokat szokta mondani, régenten az áldozatokon jósolt is. A »táltos« az ünnepi áldozatot azzal kezdé, hogy szent fára mászva csendességet parancsolt, s ott néhány imádságot elmondott, azután leszállott s az egész áldozat-ünnep tartama alatt egy rögtönzött emelvényen szokott volt állani.

Az áldozó-helyen legelőször a népfőnök (právt) jelent meg, s a szent fa s közvetlenül alatta levő emelvény mellett

foglalt helyet; utána a nép jött, és pedig a férfiak jobb, az asszonyok balkéz felől, mögöttük pedig a leányok mind külön helyezkedének el, arczczal mindnyájan nyugat felé fordulva.

Most megkezdődék az áldomás. A mészárosok a feláldozandó állatot, a keremet egyik végétől a másikig vezették, s a nyugati oldalon lévő ágasok egyikéhez kötözték, a hol aztán a mészárosok levágták, vérét pedig és beleit az ugyanott levő »udvar verembe,« mely mintegy szentélyt képezett, — ereszték. Ugyanitt voltak a főzéshez való üstök is ösztörükön függve lánczra akgatva.

A táltos a szent fa lombjai közt csendet parancsolt, s megkezdő az imádságok könnyvélküli olvasását, — a mit a nép utána mondott s meglehetősen sokáig tartott és a sajátképeni áldozat csak most vette kezdetét. A táltos, ki az első imádságok elmondása után a fűről már előbb leszállt, s az emelvényen (orchistrum) helyet foglalt; átveszi az elnök (prävt) kezéből a szent mérő kanalat, konyerét és sőt tesz bele, az üstből egy darab húst kivész, egy keveset vág belőle és pedig mulhatatlanul az áldozati állat nyelvét (pulpa), s ezeket is a kanálba teszi, ég felé emeli, s az isteneket sorba meghívja az áldomásra, ezután a tűzbe veti.

Következett az áldozat legünnepélyesebb része, midőn egy kapuszárnyra a készen levő tele hordókat reá téve, s mellé néhány dudást állítva, a kapu szárnyát zenésztől, hordóstól felemelék s az isteneknek bemutatatták, áldomásozták. Itt tehát az »Ukkon poharát« hordók, és zenészek helyettesítik vala.

Ismét imádság következett, mire az étel-osztók szétszáták a szent kanalakat, az áldomásban résztvevők közt, kik aztán szétszátják a sört (pure = bor) a felesleget pedig haza vitték.

A táltos ismét a szent fára lépett, s az imádságok ismét folytak egész addig míg az áldozati hús is megfőtt.

Most a mészárosok a déli kapuban álló asztalokon szétoszták a húst, melyből az első legizletesebb falat a főnököt illette. Azután a süteményekre került a sor, melyekből miután ki-ki megelégedett, a felesleget haza vitték az apró gyermekeknek. (Innen van talán nálunk országszerte elterjedve az a

szokás, hogy a vendégek nagy vendégségekből mindig szoktak egyet mást, rendszerint édességeket vinni haza a gyermeksegregnek). Aztán mondanom sem kell, hogy az étkezés szabad ég alatt a zöld gyepen történt.

A megáldozott állat szarvait, csontjait, patáit stb. áldozat végeztével megégették, vagy elásták a földbe. Ujabb időben azonban eladják mind ezeket, mind a bőroket is, s a pénz s egyéb, a következő áldozathoz szükséges kellékek beszerzésére fordítják.

Lássuk már most, milyeneknek tudja szerzőnk a pogány-magyarok istentiszteletét, áldozatait, áldomásait az általa lehető teljességben összeállított történelmi adatok, és népies töredékek világánál? Hadd szóljon ő maga:

Az 523-ik lapon így szól: »Szavunk (áldomás) mellett már történelmi adataink is említik pogány vallásunk áldozatait. Thophylaktos tanúsítja (7. 8.), hogy a turkok áldoznak lovakat, ökröket és juhokat. Hasonlón Anonym (13.) diis immortalibus magnas victimas fecerunt, stb., így a krónikákban is az Árpád áldozatáról való tudósítás (bud. 38. Tur. 2. 3.) valamint a későbbi fölkelő pogányok áldozatáról emlékező értesítés (bud. 94. st.) omnes populi libaverunt; szent László tilalma az alattomban áldozók ellen (1. 23.) quicumque sacrificaverit oblationes obtulerit stb.«

Az 526. l. így folytatja: »Ezenkívül állhattak már az emberáldozatok mellett különválólag a kisebbségű engesztelő s hálaadó állati s egyéb gyümölcs s növényáldozatok. Az állati áldozatok közt kitünő s legnevezetesebb volt a ló-áldozat. Thophilactos idézett helye szerint a turkok legelői lovakat áldoznak s Anonymusnál is úgy (56.): more paganismo occiso equo pinguissimo magnum áldomás fecerunt. A későbbi magyar pogány fölkelés alkalmával is (chr. bud. 93.) ceperunt comedere equinas pulpas. Ekkép tárgya a ló a legelőbbkelő áldozatoknak minden pogány népeknél: a hinduk és perzsáknál, szlávok, germánok és finneknél« (fennebb láttuk, hogy szerzőnk ezek között a mordvákat is érti, a minthogy a »keremeteket« is finn áldozó helyeknek tartja vala, de érti a vogulokat is, kiknek áldozatairól az 531. l. t.) jegy alatt így szól: »Érdekesen tudósít Reguly, mint szentaná, a finn (vogul) áldozatokról, a nagyobb

különösen fehér ló áldozatokra távolról összejő a nép, magát az áldozati állatot sokszor 60 mértföldnyire kénytelennek menni megszerezni, az áldozat helyszínén két fenyű (ágas) letüzetik, a ló szalagokkal földiszítva vitetik, a nép öregei egyike végzi az áldozári hivatalt, s imát mond az áldozati állat felett: hogy beszélje el az istennek, mily kedves nekik; mire hasonló üzeneteket sug a fülébe, a ló erre körül futtatva vitetik az oltárra, hol hurokkal megfójtva vagy fejbe ütve leöletik, húsának egy részlete a bálvány elébe tétetik, a többit a nép költi el, később amazt is, a ló bőrét és csontjait a fákra aggatják.

»Theophilactos (i. h.) tanúsága szerint a turkok ökröket is áldoznak, — valamint juhokat s más négylábu kisebb háziállatokat is. — — — »divatoztak még regéink nyomán a kecske- és kakas-áldozatok, úgy szintén a nyáj haszna: tej, vaj és sajt, a termés, a föld gyümölcse, virágai, kalásza, gabonája felajánlása stb.»

Hogy mind ez a mordvákknál egészen így van, az a fennebbiekből eléggé kitűnik, csak is a ló-áldozatra nézve kell még a t. osztálynak emlékezetébe hoznom, a mi sokszor említett értekezésem 15. l. van előadva, hogy azelőtt lovakat is áldoztak, — a mint általában az valamennyi finn-ugor népről kimutatható, mint ezt szerzőnk is így tudja és 53. l. jegyzetben említi is Reguly után; de mióta az oroszokkal megismerkedtek, még teljes pogányságuk idején fülhagyának már vele. Fennebb azt is látók, hogy az áldozati állatnak egyszerűnek kellett lenni, a pogány magyaroknál pedig a feláldozandó kövér lónak egészen úgy, mint szerzőnk most idézett helyén említi, a voguloknál tiszta fehérnek.

A 484. l. azon kérdést veti fel, vajjon a fejedelemség mellett látott főpapi hivataloknál fogva összefüggött-e nálunk is a fejedelemség a legfőbb vallási tekintély gyakorlásával? s e kérdést az ő eredeti nemzeti élet mellett létezett hason eredeti és természet vallási szerkezetből, valamint történeti kútfőink, tudósításaiból következtetve, melyek Álmos és Árpádnak ily legfőbb vallási ténykedő szerepét világosan említik, igenlőleg dönti el. Láttuk fennebb, hogy ez a mordvákknál egészen így volt.

Közösek voltak-e őseinknél az áldozatok, — s azoknak kiállításához mindnyájan járultak-e, mint a mordvákknál? nem említi szerzőnk, de a 'chron. bud. eme helye: omnes populi libaverunt, mely az egész népet érti, továbbá a 207-ik lapon említett babona, mely szerint »karácsony estéjén éjfélkor a leányok későket háromszor a kút párkányába vágják s a víztündér feleletet ad nekik jövőjükről,« melyről fennebb látók, hogy a mordvákknál az áldozati kellékek gyűjtögetői házról-házra járva egyikök (a jambed) ötször szárja a ház ajtajába az áldozati tagló kést, mielőtt a házba lépne, e mellett szól, mert a fennebbi babonás szokás nyilván nem egyébnek, mint egykor ily szokás (gyűjtögetés) nálunk is divatoztának örzi ma már elmosódott emlékezetét, — ez azonban nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a fejedelem s más előkelők önként megajánlották az áldozat összes kellékeit, kivált nagy vállalatok szerencsés végrehajtása után tartatni szokott fényes nagy áldomásokhoz.

Látók, hogy a mordvákknál a főnökön és táltoson (»prävt« és »voztä«) kívül még tizenkét más ténykedő is szerepelt, a kiknek ott külön neveik is vannak külön tisztjeik szerint, melyeket az áldozatoknál végeznek; hogy a dolognak őseinknél is egészen így kellett lenni, azt a szerzőnk által a 483-ik lapon elszámolt főpapi eredeti tiszt nevékből, mint: örsek, öspörös, kádár, továbbá: a székely rabonbán, gyula és hozház eléggé láthatjuk, de hogyan voltak e tisztek elosztva, s miképp vettek részt az áldozati ténykedésben, azt ma már megítélnünk teljes lehetetlenség.

Mily teljesen egynek kellett lenni pogány őseink áldozati szertartásainak a mordvákéival, kitűnik a chronicon budensenek szerzőnk is többször idézte következő helyéből, mely nyilván a Vata-féle felkelés pogány áldozati szertartását írja le: Plebs autem constituit sibi »Praepositos« quibus praeparaverunt »orcistrum de lignis« unde possent ab hominibus videri et audiri. Praepositi vero miserunt ad Regem et ad Procures nuncios dicentes: Conceda nobis »ritum patrum nostrorum:« more paganisimo vivere Episcopos lapidare, Presbiteros exenterare, Clericos strangulare, Decimatores suspendere, Ecclesias destruere et campanas confringere — — — — —

Interim vero Praepositi »in eminenti sedentes praedicabant nefanda carmina« contra fidem, Plebs autem tota congratulanter affirmabat. »fiat, fiat« — — — — —

A chronica e nagybecsű helye kiválóan kínálkozik a mordva áldozati szokásokkal való egyeztetésre.

A hitelhagyottak (renati) pogány szertartásu ló-áldozaton vannak, a fejedelem, I. András keresztyén, ezt tehát »népfőnök« Vatha helyettesíti egészen úgy, mint a mordváknál, a »právt«; — a »táltos« nincs megnevezve, sem a segédei, hanem a »praepositi« előjárók nevezetben foglaltatnak benne. Az áldozó helyen »fa állványon« (orcistrum de lignis) szónokolnak, s a királyhoz követeket küldenek, hogy engedje meg nekik visszatérni őseik vallására. stb.

A kívánat az áltáji népek ősrégi nyolcz szótagos utórim nélküli versnemében van szerkesztve, mely akkor a magyar népnél általános volt. Hogy az istentisztelet egészen úgy ment, mint a mordváknál, eléggé világos az idézett hely következő szavaiból: Interim vero Praepositi (főnök, táltos és segédei) in eminenti sedentes producebant nefanda carmina contra fidem, Plebs autem tota congratulanter affirmabat »Fiat, fiat« vagy is a »táltos« fenszóval olvasta az állványon az imádságokat, melyekhez most a keresztyén vallás ellen szórt szitkok, és az ősi istenségekhez intézett panaszok is járultak, — a nép pedig rá mondta az »ugy légyen«-t. Az istentiszteletnek legünnepélyesb része volt, mint láttuk, a fejedelem és nép jólétéért a kapuszárnyakra állított hordó-sör- avagy bornak ének- és zeneszó mellett való elmaradhatatlan fölmutatása, s az összes istenségeknek az »öreg isten« kivételével az ünnepi vendégségre való meghívása, vagyis a sajátképeni áldomás benedictio elmondása. Elgondolhatjuk tehát milyen lehetett ez a budai chroniconban leírt Vatha-féle áldomás.

Ha azon a király jelen lesz vala, aligha épült volna annak buzgóság hallatára, mert ha nem is az áldozati húsból az első falat, ama »nefanda carmina«-kból bizonyára neki is bőségesen kijutott a maga része.

Lássuk már most, hogyan képzelte magának szerzőnk a pogány magyarok áldozati szertartását. Erre nézve az 530-ik lapon ezeket mondja:

»Mily szertartásokkal ment végbe ő vallásunk áldozata? csak igen kevés hozható fel, de az egy-két véleményezhetőből is könnyen felismerhetni, hogy azok a más pogány vallásokban előjövőkhez hasonlóak voltak, az áldozati állat e szerint ünnepélyességgel feldiszítve vitetett az oltárra a leölésre, mint például ama koronázási ökörről a leírások szólnak, hogy szarva megaranyoztatott, koszorúkkal feldiszítettett, ünnepélyiel bordaték körül, mi már egyenesen az áldozati állatra mutat — — — — —

A leölt áldozati állat vére az áldozathelyen készített verembe eresztetett, mire már az említett honti oltárkövek között levő verem nálunk is mutatva s talán ama bakonybéli odvas kövek, hol magába az oltárköbe lehetett e célra üreg, oda vájva; majd ismét edényekben fogatott fel a vér, vele az oltárok, a jelenlevők megfecsentettek, nálunk valószínűleg a hadistenség képe a kard leöntetett mucro sanguinis aspergine tinctus (Tur. 1. 10.) — — — a leölt állat húsa valószínűleg katlanokban főzetett — — — — mit az áldozati állat elköltése az áldomásban feltételez — — — — —

—————
a boszorkányi rege is még élénken, s ez értelemmel tudja az áldozati katlanban főzést — — — — a megfőzött állat legjobb részlete a pulpa az istenségnek áldoztatott fel, talán szobra elébe tétetett vagy csak az oltáron hagyatott, mint a finn (vogul) áldozatnál a bálvány elébe tétetik, de azután szintén a papok által elköltetik, s később e részlet a koronázási ökörnél a fejedelemnek jut; (nem egészen így volt a dolog, az istenségnek bizonyos meghatározott állatrész, moksáknál mindig a nyelv, a fejedelemnek pedig a kiosztáskor az első legjobb falatok jutottak), míg az állat többi husát a nép költi el az áldomásban« ide tartozik még a mit az 529-ik lapon mond: »minden nevezeteseb alkalom áldozattal, s ezt követő áldomásokkal szenteltetett meg, s az utóbbi már egyszerű alkukötés s többi cselekvényeknél is divatozván jogszokáskép még soká fentartva magát élénk emléken él folytatónan.« (Ukkon pohár).

Felesleges ismétlésbe esni nem akarván, miután már »Ukkon poharáról« szólva, fennebb az itt tárgyalt nevezeteseb

nagy áldomási alkalmakat, s az e tárgyra tartozó nagy fontosságú érveléseit szerzőnknek előadtam, csak még az 529-ik lapon említett azon helyét látom szükségesnek, mint szorosan ide tartozót, s a Vatha-féle imént fejtegettem öspogány áldozat leírásnak tudtomra egyetlen társát a t. osztály emlékezetében fölelevenítenem, melyet szerzőnk Pertz után (Pertz T. 105.) közöl, s mely magyar seregeknek a szentgáli kolostorba lett beütése alkalmával az áldozatra, imádságokra, vagy tán halotti torra következő áldomásra nézve nevezetes fölvilágosításokat tartalmaz s a fennebbi Vatha-féle áldozat leírásából hiányzó részleteket, mintegy kiegészíti, s annál becsesb, mert a benne foglaltató értesítés a táncz-hadi játékokról, küzdésről, versenyekről egészen egyezik azzal, a mit erre nézve Anonymusnál följegyezve találunk »cumque more suo super viride foenum singuli ad prandendum recumberent, victimarum portiones semicrudas . . . vorassent, vinum quoque plenis cuppis in medio positum sine discretionem quantum quemque liberat hausit, postquam vero mero incaluerunt, horidissime diis suis vociferabant; . . . conveniunt omnes qui aderant . . . et effusa licentia saltant coram principibus et luctantur . . . quidam etiam armis concurrentes quantum disciplinae bellicae nossent, ostenderant.

A most közlött egymást kiegészítő áldozati szertartások leírásaiból mindenki meggyőződhetik, hogy őseink pogány áldozatai s ezeknek legünnepélyesb része maga az »áldomás« teljes hasonmása volt a fennebb ismertetett mordva áldozatoknak áldomásoknak, — de egyszersmind azon meggyőződést is, sőt a tudás bizonyosságát is meríthetjük belőlök, hogy azon fogalom, melyet szerzőnk a rendelkezésére álló adatok világánál magának alkotott, egészen helyes és az igazságnak teljesen megfelelő volt, melyet a fölmutatott mordva áldozati szertartások mindenben teljesen igazolnak.

A mordva áldozati szertartások fennebbi ismertetésénél említém azt is, hogy az áldozathelyen (keremet) legelőször a főnök jelenik meg, s helyet fog a szent fa előtt álló kádak előtt, utána a nép jön és pedig férfiak, asszonyok, leányok mind külön-külön; a férfiak jobb, az asszonyok balkéz felől helyezkedének el, mögöttük pedig a leányok. Szerzőnknek ez

sem került el minden, bármi csekélynek látszó részletre is egyaránt kiterjedő figyelmét; ugyanis a 193-ik lapon a szent Ivánnapi tüzeket, azoknak ifjak s leányok általi átugrándozását, s az e közben daloltatni szokott szent Iván énekét tárgyalván, melynek eleje így szól:

Tüzeit megrakoljuk, négy szögre rakoljuk,
egyik szögén ülnek szép öreg emberek,
másik szögén ülnek szép öreg asszonyok,
harmadikába ülnek szép ifju legények,
negyedikén ülnek szép hajadon lányok stb.

ezeket mondja:

E töredékes, összefüggetlen részletekből álló népdal, mint látni, többet tud még a kíséző leírásnál a tüzelési szokásokról, vagy hogy már csupán a régi kimult szokásokat említi még; e szerint ugyanis a tűz négyszögre rakatik, egy szögén az öreg férfiak, másikán asszonyok, hamadikán ifjak s negyedikén leányok ültek, tehát az egész nép jelenlétében tartatott. Szerzőnk ugyan nem látszik a szent Iván-éjjeli tüzeket áldozati szertartásvoltnak tartani, — a mint hogy a valószínűség csakugyan a mellett szól, hogy szigorúan véve nem voltak azok, — de ha tekintetbe vesszük, hogy valamennyi éjszakai-áltáji népek, mily nagy ünnepélyességgel ülték meg ezen s a »Napisten« tiszteletére szentelt napot; akkor azon fölfogás látszik legelfogadhatóbbnak, hogy őseink is egészen úgy, mint a mordvák a »Napisten« ünnepét ülték e napon, az ünnep az év legszebb részében ülve nagyon népszerű lehetett, s a vigaság a megtartott áldozati ünnep után egész éjen át egeket verdeső öröm-tüzek világánál folytatódott, melyben a mindkét nemen levő ifjuság vett részt, a tüznél való elhelyezkedés pedig ugyanaz volt, mint az áldozati szertartásnál: külön ültek a férfiak, külön az asszonyok, külön a leányok, (nálunk a legények is). Maga a közmondás azonban: »hosszu, mint a szent Iván éneke« nem valami oly éneket ért, mely a szent Iván-éjjeli-tűz mellett énekeltetett, hanem mint sokszor említett értekezésem 66—67. lapján kifejtém, egyenesen a mordva hosszadalmas ünnepvégző éneknek (pozmore) megfelelő hasonló magyar ének volt, a miről a: Hétfő hetibe, kedd kedvibe stb. az ország minden részében egyaránt ismeretes népies töredék,

mely régentén a pogány magyar istenségekkel csakugy foglalkozik vala, mint a hasonló mordva ének, nem hagyhat kétkednünk, ez tehát más volt, mint a fennebb ránk maradt énektörődék (ez fájdalom elveszett). — A keresztyén vallás elfogadtával a pogány vallás minden maradványát tilalmazó törvények következtében kezdetben a felpogány, félkeresztyén magyarok a régi áldozatokat nem tarthatták meg többé, de azért a velök összekötve volt szokások még soká éltek, egészen úgy, mint van ez tetteleg a keresztyén s ma már még csak nyelveket is elfeledett mordva népnél: Így maradt fenn aztán a szent Iván éjjel tartatni szokott »Napisten« tiszteletét tárgyazó szent Iván éji tüzek divata csaknem egész napjainkig, — az ünnepélyes istentiszteletnek még csak nem is szükségképen való alkotó része, de mindenesetre olyas népszokás, a mely azzal elváihatatlan kapcsolatban volt, s nyilván a két nemen levő fiatalság mulatságát képezi vala. S az egész éjjelt betöltötte, s a szokásos tűzgrádozásokon kívül a népünknel máig is divatos társas játékokból állott. Ezek ugy látszik, hogy az összes áltáji népeknél nagyon el voltak terjedve, s még maig is ugyanazok, mint a magyar népnél, — így említi ifj. Szinyei József atyjához Finnországból írott egyik levelében két ily társasjátékot.

»Ebből után séta és játékok, versenyfutás, fogócska és körtáncz járták. Ezek közül az első így megy: párosával állnak egymás mögött, s egy elkiáltja magát »utolsó pár ki« ekkor a leghátul álló pár kiszalad, és a kikiáltó egyiket vagy másikat köteles megfogni; ha az egyiket megfogta, akkor annak a pártját kiáltják ki (s így tovább); a másik a körtáncz: körben állnak összefogódzva, és énekelve körüljárnak; egy fiu meg egy leány benn van a körben, — ezek a körből valakit felkérnek tánczra, egy párszor jobbra, azután balra fordulnak velök, aztán helyre mennek, benn hagyván a körben párjaikat s most meg ezek kérnek föl mást és így tovább.«

Az itt leírt két társasjáték legjobb bizonyítékát képezheti annak, mily szívósan ragaszkodott népünk a nála még az ősz hazában divott szokások- és erkölcsökhöz. A két társasjátékot fiatal koromban magam is jól ismertem, és pedig az

elsővel Mohácson ismerkedtem meg, a hol ez még a 40-es években nagyban divott.

A másik semmi egyéb, mint az erdélyi fejedelmek udvarában divott »egér táncz,« vagy a mint a dunántúli magyar nép nevezi »fordú báha.« A nagy földirati és időbeli távolság pedig, mely Magyarország és Szuoimi-ország közt van, igen alkalmas megvilágítani azt is, mennyire általánosak, teljesen egyezők voltak az áltáji népek intézményei még oly rokon népeknél is, melyek egymással alig jöhettek nagy ritkán erülközésbe.

Sokszor említett értekezésem 16-ik lapján említve van az is, hogy az áldozati népfőzők, a právt, hivatalánál fogva még nem vala pap, hanem ő levén az ünneprendező legkorosbika, ő volt a legtekintélyesb egyén a résztvevők között. Ő gyűjti s ereszti vala haza a népet, de a szertartásokat nem ő végzé. Ő tüzé ki az ünnep napját is. Régenten kellett lenni külön ünnep-naptárunknak is, a minthogy ily naptárak nélkül egy áltáji nép sincs, de ma már nincs. Valamennyi rokon népnél hold-évek divatoztak; egy év 13 hónapból, egy-egy hónap 28 naphból állván, s mivel egy ily 13 hónapos esztendő csak 364 napot tesz, a hiányzó egy, esetleg két napot ugyanannyi szökő nappal pótolván, később pedig midőn keresztyének lettek, az elnevezést az új időszámításhoz képest, tekintet nélkül annak miben állására megszokásból az intercalaris évre is kiterjesztvén: ülle-astja, esztül: átlépő év, karkaus vuosi szuoimiul: szökő év, mint nálunk is. Az év napjai számítására ősidőktől óta saját tanulmányu rovás-naptárral élnek, melyet Hupel Liv és Esztország leírásában (1782.) így ír le: »Jóllehet az eszt parasztok számára minden évben olesó naptárakat adnak ki eszt nyelven: az Ocsel szigeti eszt parasztok mégis magok készítenek magoknak naptárt, a mihez, mert írni nem tudnak, meghatározott jegyeket választottak, melyeket kis fa-lapnak tizenhárom oldalára amúgy durván festenek. Mindenik oldalon egy-egy hónap van 28 nappal. Ebben a naptárban minden létköznapot, ünnepet s minden, babonáik által nevezetes napot rögtön fölhalálnak, mert minden napnak saját jegye van. Az évet mindenkor egy nappal később kezdik számlálni (I. Hunfalvy Pál *Magyarország Elhnographiája*. Budp. 1876.

8—254. l.) Ugyanily naptárt ismertet Aspelin J. R. finn régész a Szuomi *Huukaulehti* cz. folyóirat 1872. évfolyama 299. s köv. lapjain, a mint ez a zürjeneknél divik, melyet ő egyenesen »riimi sauva« = rovásbot-nak nevez, de ez már a keresztyénséghez van alkalmaztatva, a mennyiben a »rovásbot itt 6 szögletű, közepén vastagabb, a vége felé pedig keskenyedik s a közepén egy bevágással a 12 hónapnak megfelelő ugyanannyi részre van osztva, melyen az év napjai rovásokkal, a görög vallás szenteinek ünnepei pedig mindenki által jól ismert jegyekkel vannak megkülönböztetve. Alakjánál fogva ez, de beszámlálásánál fogva az eszt áll közelebb a régiséghez. Mint különöséget említi Aspelin azt is, hogy adóslevelek helyett isily rovásbotokat használnak olyformán, hogy két egyenlő rovást csinálnak, melyek egyike a hitelezőnél, másika az adósnál áll, s egyéb feljegyezni valójokat is péld. előfogatot s más tartozásaikat is így szokták világosságban tartani, — hogy a dolog nálunk is így volt, azt minden született magyar tudja, — valamint mindenki érti mit tesz »adósságát lefaragni,« gyerekek a szülei fenyegetést: »vigyázz magadra gyerek, régen gyűl a rovásod« stb. Hunfalvy az eszt rovás-naptárra vonatkozó fennebbi ismertetéséhez ez észrevételt teszi: Hupelnek sejtelve sem vala a finn-ugor tizenhárom hónapos évről; mint valami curiosumot, mi csak paraszt fejben támadhat, úgy közlé az Oeseliak naptárát: de az nekünk becsesnél becsesebb tanuság. Szerzőnk ezt is ismerte s műve 259-ik lapján erre nézve így szól: »Különös befolyását látjuk a holdnak mindjárt az időszakok szerinti meghatározása s elnevezésére; szembetünőbb lévén ugyanis a hold változata, könnyebb volt az időszakokat ez, mintsem a nap szerint számlálni; innét a hét napos hét (septimana) és a kettős 14 napi holdváltozat után a 28 napos holdhónap, s 13 hónapos hold-év, minő a 12 havi nap-év mellett a legtöbb régi népeknél divatozott (l. Grimm 67. j.)

LESSING

MINT PHILOLOGUS.

Dr. KONT IGNÁCZTÓL.

BUDAPEST, 1881.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA,

Az Akadémia épületében.